

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๓
ตำนานการเกณฑ์ทหาร
กับ
ตำนานกรมทหารราบ ที่ ๔

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ
หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ ท.จ.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๐๙

สงวนลิขสิทธิ์

ห้ามทำซ้ำ ดัดแปลง หรือเผยแพร่ต่อสาธารณชนซึ่งส่วนหนึ่งส่วนใด
หรือทั้งหมดของหนังสือเล่มนี้ ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของการ
คัดลอก เลียนแบบ ทำสำเนา ฯลฯ หรือนำไปเผยแพร่ในรูปแบบใดๆ
นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากกรมศิลปากร

All rights reserved

No part of this book may be reproduced in any
form or by any mean without prior written permission
from the Fine Arts Department.

“ทำซ้ำ” คือ การคัดลอก เลียนแบบ ทำสำเนา ทำแม่พิมพ์ บันทึกเสียง บันทึกภาพ ฯลฯ
จากต้นฉบับ หรือสำเนา หรือจากการโฆษณาในส่วนอันเป็นสาระสำคัญ ไม่ว่าทั้งหมดหรือบางส่วน

หรือ “ดัดแปลง” คือ การทำซ้ำโดยเปลี่ยนรูปใหม่ ปรับปรุงแก้ไข เพิ่มเติมงาน ฯลฯ ในส่วนที่เป็น
สาระสำคัญ ไม่ว่าทั้งหมดหรือบางส่วน

หรือ “เผยแพร่ต่อสาธารณชน” เช่น การแสดง การบรรยาย การจำหน่าย การทำให้ปรากฏ
ด้วยเสียง ด้วยภาพ ฯลฯ หรือโดยวิธีอื่นใด ซึ่งงานที่ได้จัดทำขึ้น

หอสมุดแห่งชาติ

สำนักงานหอสมุดแห่งชาติ
กรุงเทพมหานคร

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๓
ตำนานการเกณฑ์ทหาร
กับ
ตำนานกรมทหารราบ ที่ ๔

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ
หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ ท.จ.
ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๐๙

กรมศิลปากร

กรมศิลปากร

กรมศิลปากร

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๓

พิมพ์ครั้งแรก

ในงานฉลองใต้หลวงของกรมทหารราบที่ ๔

พ.ศ. ๒๔๖๔

พิมพ์ครั้งที่สอง

สำนักพิมพ์ก้าวหน้า พิมพ์จำหน่าย

พ.ศ. ๒๕๐๗

พิมพ์ครั้งที่สาม

ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ

หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ ท.จ.

พ.ศ. ๒๕๐๘

R01278

NSTNL SENAYAN

เลขที่ ๖๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ทำพระจันทร์ พระนคร

นายสนั่น บุญยศิริพันธ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๐๙

เลขที่ 355
ปี ๒๕๔๗

เลขทะเบียน น. ๓๐ ร. ๘๖๕๘

026321

คำนำ

หม่อมเจ้าหญิงประภาพันธุ์ หม่อมเจ้าหญิงพันธุ์วโรภาส และ
หม่อมเจ้าหญิงอุทัยกัญญา ภาณุพันธุ์ ทรงมีพระประสงค์จะจัดพิมพ์
หนังสือ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๓ เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงพระศพ หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ ท.จ.
กำหนดงานวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๐๙ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส ทั้งนี้ โดยทรงปรารภเห็นว่า หม่อมเจ้าหญิง
วิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ ท.จ. ทรงเป็นพระสုณิสาของจอมพล สมเด็จพระ
พระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช
และทรงเคยได้รับพระเมตตาจากพระองค์ท่านเป็นอันมาก จึงเห็น
สมควรจัดพิมพ์หนังสือที่มีประวัติเหตุเกี่ยวเนื่องด้วยจอมพล สมเด็จพระ
พระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช
เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระองค์ท่านอีกสักหนึ่งด้วย เจ้าหน้าที่
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร เห็นด้วยในพระปรารภ
และยินยอมอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามพระประสงค์

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๓ นี้ ประกอบด้วยเรื่องตำนานการ
เกณฑ์ทหาร กับเรื่องตำนานกรมทหารราบที่ ๔ เรื่องตำนานการเกณฑ์
ทหารนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ได้ทรงเรียบเรียงขึ้นถวาย จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข
เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช เมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งเป็น
ผู้บังคับการพิเศษ กรมทหารราบที่ ๔ เพื่อจัดพิมพ์แจกเป็นครั้งแรก
ในงานฉลองโล่หลวง ที่กรมทหารราบที่ ๔ ได้รับพระราชทานเนื่อง

ในการชนะแข่งขันยิ่งปีนยาว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ส่วนตำนานกรม
ทหารราบที่ ๔ นั้น จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข
เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็น
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ได้ทรง
เรียบเรียงขึ้นพิมพ์แจกในงานฉลองธงชัยของกรมทหารราบที่ ๔ เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๕๗ แล้วครั้งหนึ่ง ครั้นต่อมาได้ทรงแก้ไขใหม่ แล้วนำมา
ตีพิมพ์รวมกับตำนานการเกณฑ์ทหารในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๓
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ นับเป็นพิมพ์ครั้งแรก ต่อมาสำนักพิมพ์ก้าวหน้า
จัดพิมพ์จำหน่าย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ นับเป็นพิมพ์ครั้งที่สอง การพิมพ์
ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๓ ครั้งนี้ จึงนับเป็นการพิมพ์ครั้งที่สาม

อนึ่ง จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้า
กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงมีความเกี่ยวเนื่องกับกรมทหาร
ราบที่ ๔ เริ่มต้นมาแต่ปี พ.ศ. ๒๔๒๑ เป็นต้นมา เดิมกรมนี้มีชื่อว่า
กรมทหารหน้า ครั้น พ.ศ. ๒๔๑๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลา
บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เมื่อยังดำรง
พระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
รับพระเกียรติยศเป็นนายทหารพิเศษ แต่งเครื่องยศนายพันเอก ซึ่ง
ในเวลานั้นเรียกชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า “อเนอรารี คอลอเนล”
ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ กรมทหารหน้าได้เปลี่ยนชื่อเป็นกรมทหาร
ราบที่ ๔ แล้วย้ายมาตั้งอยู่ ณ จังหวัดราชบุรี ด้วยเหตุที่พระองค์ท่าน
ได้ทรงมีความเกี่ยวข้องและทรงสร้างคุณความเจริญไว้แก่กรมทหารราบ

ที่ ๔ ตลอดจน รัฐบาลได้ตระหนักถึงความสำคัญอันยิ่ง จึงได้ขนานนามค่ายทหารบกในกรมทหารราบที่ ๔ จังหวัดราชบุรีว่า “ค่ายภาณุรังษี” ตามพระนามเดิมของพระองค์ เพื่อเป็นอนุสรณ์และเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติ ได้ประกอบพิธีเปิดค่ายภาณุรังษีนี้ เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๐๙

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุประทาน ซึ่งหม่อมเจ้าหญิงทั้งสามพระองค์ ได้ทรงร่วมพระทัยบำเพ็ญอุทิศแด่หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ ท.จ. และได้โปรดให้พิมพ์หนังสืออันมีค่าอันแจกเป็นกุศลวิทยาทาน ขอกุศลทั้งนี้จงเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ ท.จ. ทรงประสบแต่อิฏฐคุณมณูญผล เสดวยทิพยสมบัติในสัมปรายภพ ตามควรแก่ฐานะทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๕ กันยายน ๒๕๐๙

พระยาพรหมมุนี
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

พระยาพรหมมุนี
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

กษัตริย์ชาติ นครศรีธรรมราช

มณฑลพายัพ
 ๒๔๖๕

มณฑลพายัพ
 ๒๔๖๕

มณฑลพายัพ นครราชสีมา

หม่อมเจ้าหญิง วิไลกัญญา ภาณุพันธุ์

ประสูติ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๒
สิ้นชีพตักษัย ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๘

หอสมุดแห่งชาติ

กรมศิลปากร

นครศรีธรรมราช

พระราชนิพนธ์
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

พระราชนิพนธ์
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ชาติ นครศรีธรรมราช

มณฑลพายัพ
 มณฑลนครราชสีมา

มณฑลนครราชสีมา
 มณฑลพายัพ

มณฑลพายัพ นครราชสีมา

ภาพสี่พระหัตถ์ในรัชกาลที่ ๖ ทรงฉายที่ราชสำนักสยาม
พระราชอุทยานสราญรมย์ เมื่อ พุทธศักราช ๒๔๖๖

จากซ้ายไปขวา

๑. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา
๒. จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข
เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
๓. หม่อมเจ้าหญิง วิไลกัญญา ภาณุพันธุ์
๔. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพีระพงษ์ภาณุเดช

พระราชปรีชาพระองค์
สมเด็จพระบรมราชชนนี

พระราชปรีชาพระองค์
สมเด็จพระบรมราชินี

พหุชาติ นครศรี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้น

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้น

ทรงถ่ายร่วมกับพระธิดา เมื่อพระชนมายุ ๖๐ พรรษา พ.ศ. ๒๕๐๒

พระประวัติ

หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ ท.จ. เป็นพระธิดาของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ กับหม่อม พุก เทวกุล ณ อยุธยา ประสูติที่วังเก่า ตำบลสะพานผ่าน ถนนตัดทอง จังหวัดพระนคร เมื่อวันที่จันทร์ที่ ๑ มกราคม ปีฉลู พุทธศักราช ๒๔๔๒ จึงทรงอยู่ในราชสกุล เทวกุล ณ อยุธยา อันนับเนื่องมาจาก สกุล สุจริตกุล ซึ่งเป็นราชินิกุลในรัชกาลที่ ๖ - ๗ ด้วย

หม่อมพุก เทวกุล ณ อยุธยา ซึ่งเป็นหม่อมมารดาของหม่อม เจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ นี้ ได้มีพระโอรสและพระธิดารวม ทั้งหมดด้วยกัน ๑๓ พระองค์ เรียงลำดับตามพระชันษาดังต่อไปนี้ คือ:-

๑. หม่อมเจ้าชาย ปรีดิเทพย์พงษ์ เทวกุล
๒. หม่อมเจ้าหญิง วงศ์ทิพย์สุตา เทวกุล
๓. หม่อมเจ้าหญิง ไม่มีพระนาม (สิ้นชีพิตักษัย)
๔. หม่อมเจ้าชาย นิกรเทวัญ เทวกุล
๕. หม่อมเจ้าหญิง วิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ (สิ้นชีพิตักษัย)
๖. หม่อมเจ้าหญิง สมรศรีโสภา เทวกุล
๗. หม่อมเจ้าชาย ไม่มีพระนาม (สิ้นชีพิตักษัย)
๘. หม่อมเจ้าชาย อาทิตย์อุไทย เทวกุล (สิ้นชีพิตักษัย)
๙. หม่อมเจ้าหญิง พวงรัตน์ประไพ ชุมพล
๑๐. หม่อมเจ้าหญิง แชนไซจรัส เกษมศรี

๑๑. หม่อมเจ้าชาย อัครนิพนธ์ฟ้า เทวกุล

๑๒. หม่อมเจ้าหญิง ประภาภรณ์ เทวกุล (สิ้นชีพิตักษัย)

๑๓. หม่อมเจ้าหญิง จิราโรหิตี เทวกุล (สิ้นชีพิตักษัย)

หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ นั้น เมื่อครั้งยังทรงอยู่ในวัยเยาว์ ก็ได้ถวายตัวอยู่ในราชสำนักของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง แล้วได้เข้าศึกษาในโรงเรียนราชินีจนเมื่อทรงเจริญวัยขึ้นแล้ว จึงได้ออกมาประทับอยู่กับพระบิดาที่วัง จันทราบกระทั่งถึงกาลที่เข้าสู่พิธีเสกสมรสกับพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภาณุพงศ์พิริยเดช ทรงแต่ครั้งยังดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้านิพนธ์ภาณุพงศ์ ซึ่งทรงเป็นพระโอรสพระองค์ใหญ่ของสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช กับหม่อมแม่น ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา ผู้ซึ่งเป็นราชินิกุลในรัชกาลที่ ๒ ด้วย ซึ่งในการเสกสมรสนี้ ได้อยู่ในพระบรมราชินูปถัมภ์ของสมเด็จพระพันปีหลวงทั้งสิ้น และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จออกพระราชทานการเสกสมรสที่พระที่นั่งภาณุมาศจำรูญ คือพระที่นั่งบรมพิมานในปัจจุบันนี้ เมื่อเสร็จพิธีแล้วก็ได้พระราชทานเลี้ยงกลางวัน เพื่อเป็นเกียรติแก่คู่บ่าวสาวด้วย รายละเอียดแห่งงานเสกสมรสครั้งนี้ ได้มีบันทึกอยู่ในหนังสือพระประวัติของสมเด็จพระราชปิตุลาฯ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้พิมพ์ขึ้นแจกในงานพระเมรุของสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์นั้น ทั้งจะได้ยกข้อความตามบันทึกในพระประวัติฯ เฉพาะตอนที่กล่าวถึงงานนี้มาลงแสดงไว้ดังต่อไปนี้

“ได้ทรงจัดการสู่ขอหม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา พระธิดาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ให้เป็นชายาของ พระองค์เจ้านิพนธ์ภาณุพงศ์ พระโอรสองค์ใหญ่ ได้กราบบังคมทูล พระกรุณาขอพระบรมราชานุญาต แล้วขอพระราชทานให้เป็นพระราช ธุระเสร็จ ได้มีการเสกสมรสที่พระที่นั่งภาณุมาศจำรูญ ในพระบรม มหาราชวัง เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ มีพระราชทานเลี้ยง กลางวัน เมื่อเสร็จพิธีเสกสมรสแล้วที่พระที่นั่งนั้นเมื่อเวลาบ่าย ๓ โมง ครั้นเวลา ๒ ทุ่ม โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานพาหม่อมเจ้าหญิง วิไลกัญญามาส่ง ณ วังบูรพาภิรมย์ คือท่าวสมศักดิ์ (เจ้าจอมมารดา แผลดในรัชกาลที่ ๔) และเฝ้าแก่ กับเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (ม.ร.ว. บุ้ม มาลากุล) และพระยาประสิทธิ์ศุภการ (ม.ล. เพ็ญ พึ่งบุญ ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยารามราฆพ) ที่วังบูรพาฯ มีญาติผู้ใหญ่ทั้ง ฝ่ายชายฝ่ายหญิงได้ประชุมกัน มีการเลี้ยง แล้วทำพิธีส่งตัวให้พรกัน ที่ตำหนักพระองค์เจ้านิพนธ์นั้น ต่อเนื่องไปในวันรุ่งขึ้นคู่เสกสมรสใหม่ ได้ไปเฝ้าสมเด็จพระพันปีหลวงและเจ้านายผู้ใหญ่ต่อไป คู่เสกสมรส ใหม่ได้รับพระราชทานเงินทุนรวมกัน ๕,๐๐๐ บาท พระองค์เจ้า นิพนธ์ ได้รับพระราชทานซองบุหรืทองคำ มีอักษรพระนามประทับ เพชร หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญาได้เข็มอักษรพระนามประทับเพชร เต็ม สมเด็จพระพันปีหลวงพระราชทานเงินทุน ๘,๐๐๐ บาท กับทั้ง เครื่องใช้ทองเงินต่างๆ มาก พระบิดาประทานเงินทุน ๘,๐๐๐ บาท และประทานเข็มอักษรพระนามประทับเพชรเต็มแก่หม่อมเจ้าหญิงวิไล กัญญาด้วย”

หมกข้อความเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการเสกสมรสที่กล่าวไว้ในหนังสือ
พระประวัติสมเด็จพระราชบิดา ฯ เพียงเท่านั้น ซึ่งต่อมาเมื่อถึง
พระราชพิธีฉัตรมงคล หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ ก็ได้รับ
พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทุติยจุลจอมเกล้าฝ่ายในอีกด้วย

แล้วต่อมาในหนังสือพระประวัติเล่มเดียวกันนั้นยังได้กล่าวถึง
การที่หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ ได้มีโอรสองค์หนึ่งซึ่งทรง
นามว่าหม่อมเจ้าภาณุเทวัญ แต่เป็นทนายเสียตายที่พระชนมายุได้เพียง
ขวบเศษเท่านั้นก็ด่วนสิ้นชีพิตักษัยเสีย ซึ่งในหนังสือพระประวัติ ฯ
นั้นได้กล่าวถึงไว้มีอยู่ว่า

“พระองค์ได้ทรงมีพระนัดดา (หลานปู่องค์แรก) คือหม่อม
เจ้าหญิงวิไลกัญญาชายาของพระองค์เจ้านิพนธ์ ประสูติหม่อมเจ้าชาย
องค์หนึ่ง เมื่อวันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ เวลา ๑๓ นาฬิกา
๕ นาที”

และต่อไปอีกตอนหนึ่งมีว่า

“เมื่อวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๔ เวลา ๑๐ นาฬิกา
ทรงเสวยพระน้ดากองค์แรก คือพระโอรสใหญ่ของพระองค์เจ้านิพนธ์
ภาณุพงศ์ อันเกิดแต่หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ชนมายุได้ ๑ ปีกับ ๑๐
เดือน ประชวรโรคบิดและลำไส้เป็นพิษ ๕ วัน ถึงชีพิตักษัยที่ตำหนัก
พระองค์เจ้านิพนธ์ภาณุพงศ์ ในวังบูรพาภิรมย์ ครั้นเวลา ๙ นาฬิกา
หลังเที่ยง ได้มีการสรงน้ำศพอย่างเจียบๆ มีแต่พระญาติสนิทและผู้
ที่คุ้นเคยมาประชุมกัน แล้วพร้อมกันเชิญหีบศพขึ้นรถยนต์ไปฝังไว้ ณ
หลังตึกแม่น้ำนฤมิตร วัดเทพศิรินทราวาส ครั้นวันที่ ๑๗ มิถุนายน

มีการทำบุญ ๗ วัน ที่ตึกแมนนฤมิต คือบ้ายสวตมนต์มีเทศน์ เข้า
 เลียงพระตามประเพณี มีพระญาติและผู้ไปช่วยตามควร”

ตั้งแต่นั้นมาแล้ว หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ ก็มีได้
 ทรงมีพระโอรสหรือพระธิดาอีกเลย จึงเป็นเหตุให้ทรงพระเมตตา
 กรุณาแก่บรรดาพระโอรสธิดาองค์อื่น ๆ ของกรมหมื่นภาณุพงศ์พิริย-
 เตชที่มีอยู่อีกด้วย ดังนั้นจึงได้ทรงเลียงมาประจุบุตรบุญธรรมด้วย
 สามองค์ ซึ่งก็ได้อยู่ร่วมกันกับพระองค์ท่านตลอดมา จนถึงกาล
 อวสานแห่งพระชนม์ชีพ พระธิดาเลียงทั้งกล่าวทั้งสามนั้นมีพระนาม
 ดังต่อไปนี้ คือ :-

๑. หม่อมเจ้าหญิง ประภาพันธุ์ (สมรสกับเรืออากาศเอก
 โกสีย์ กรโกสียกัจ)
๒. หม่อมเจ้าหญิง พันธุ์โรภาส (สมรสกับนายแพทย์ ชูช่วง
 เสวตรนทร์)
๓. หม่อมเจ้าหญิง อุทัยกัญญา ภาณุพันธุ์

หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาณุพันธุ์ ประชวรด้วยพระโรคซึ่ง
 หมอตรวจพบว่า มีมะเร็งในลำไส้ใหญ่และยังมีเนื้องอกในมดลูกอีกด้วย
 จึงได้เสด็จเข้ารับการรักษที่ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และได้รับ
 การผ่าตัด เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ นี้ แต่ภายหลัง
 การผ่าตัดแล้วก็มีโรคอื่นแทรก เช่น โรคหัวใจและความอดทนที่เส้น
 เลือดในสมอง จึงทำให้เกิดการร้ายแรงขึ้น แล้วเป็นเหตุให้พระหทัย
 วายและถึงชีพิตักษัย เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๐๕
 เวลา ๐๘.๑๔ นาฬิกา รวมพระชันษาได้ ๖๗ ปี.

(๕)

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๓

ตำนานการเกณฑ์ทหารไทย

การเกณฑ์คนเป็นทหารเห็นจะมีเป็นประเพณีมาแต่ดึกดำบรรพ์ เพราะธรรมชาติมนุษย์ไม่เลือกว่าชาติใดภาษาใด ถ้ารวมกันมีอาณาเขต อยู่เป็นอิสระแล้ว ก็ต้องมีกำลังสำหรับต่อสู้ศัตรู หากไม่ก็ไม่พ้นที่จะ ถูกมนุษย์จำพวกอื่นแย่งชิงอาณาเขต หรือกดขี่บีบบังคับเอาไว้ในอำนาจ มิได้เป็นอิสระ ด้วยเหตุนั้นการเกณฑ์ทหารเป็นพนักงานสำหรับต่อสู้ ศัตรู จึงเป็นการจำเป็นของมนุษย์ซึ่งอยากจะมีอิสระทุกชาติด้วยกัน ตั้งแต่ดึกดำบรรพ์มาจนตราบเท่าทุกวันนี้ และยังจะต้องมีต่อไป ภายหน้า ไม่แลเห็นว่าจะมีที่สิ้นสุด ถึงว่านานาประเทศได้กีดตึงสนธิบัตร ชาติ เพื่อป้องกันมิให้เกิดสงครามก็ดี หรือคิดปรึกษาหาทางเลิกรบพุ่ง ด้วยการจำกัดเครื่องรบก็ดี ก็จะได้แต่เพียงลดจำนวนทหารมิให้มาก มายเหมือนแต่ก่อน แต่ที่จะเลิกทหารที่เคยวนั้นหาได้ไม่

ก็และการเกณฑ์ทหารนั้น ไม่ว่าวิธีของชาติใด หรือเป็นวิธี เกณฑ์ในสมัยใด ถ้าว่าโดยเค้ามูลก็เป็นอย่างเดียวกันทั้งนั้น คือ เลือกสรรเอาคนหนุ่มฉกรรจ์ อันเป็นเวลาที่กำลังมากมาเป็นทหาร ประการหนึ่ง จัดการควบคุมให้เรียกออกรบพุ่งพร้อมกันได้โดย เร็วประการหนึ่ง ฝึกหัดลัทธิให้เข้มแข็งในการรบประการหนึ่ง แต่ กระบวนที่จัดการเหล่านี้ต่างประเทศจัดต่างกัน ตามความสามารถและ เหตุการณ์ในพงศาวดารประเทศนั้น ๆ ที่มนุษย์ชาวตงบางชาติกำหนด ให้บรรดาชายทั้งปวงเป็นแต่พนักงานสำหรับรบพุ่ง ให้ผู้หญิงเป็น

พนักงานประกอบกิจการหาเลี้ยงผู้ชาย ทั้งนี้เป็นวิธีเกณฑ์ทหาร
อย่างหนึ่ง ฝ่ายประเทศที่เจริญรียภาพ ก็ใช้วิธีเกณฑ์เป็นอย่างอื่น
ตามสมควรแก่ความเจริญของบ้านเมือง ทั้งเช่นจำกัดเวลาให้ชาย
ฉกรรจ์ต้องเป็นทหารแต่เพียงระยะอันหนึ่ง แล้วปลดปล่อยให้พ้น
หน้าที่ บางชาติอาจจะหาคนรับจ้างเป็นทหารได้พอต้องการ ก็เกณฑ์
เก็บเงินจากพลเมืองมาจ้างชายฉกรรจ์แต่ที่มีใจสมัคร เอามาเป็นทหาร
แต่ในหนังสือนี้มีประสงค์จะกล่าวถึงลักษณะเกณฑ์ทหารประเทศ
อื่น จะอธิบายเฉพาะวิธีเกณฑ์ทหารไทยในสยามประเทศของเรา แต่
จำต้องบอกไว้เสียก่อน ว่าหนังสือเก่าซึ่งจะได้อธิบายถึงวิธีเกณฑ์ทหาร
ไทยแต่โบราณไว้โดยชัดเจนนั้นหาไม่มี แต่เค้าเงื่อนมีปรากฏอยู่ในที่
ต่างๆ คือในหนังสือพงศาวดารบ้าง ในกฎหมายและทำเนียบบ้าง
ข้าพเจ้าตรวจเก็บเอามาประกอบกับความสันนิษฐานแต่งหนังสือเรื่อง
นี้ขึ้นโดยอัตโนมัติ เพราะฉะนั้นความที่อธิบายต่อไป อาจจะผิดพลาด
มีมากก็น้อย ขอให้ท่านทั้งหลายที่อ่านหนังสือนี้ จงใส่ใจไว้ด้วย

ว่าด้วยต้นเหตุการเกณฑ์ทหารไทยแต่โบราณ

ลักษณะการเกณฑ์ทหารไทยแต่โบราณ สังเกตตามเค้าเงื่อนที่มีปรากฏอยู่ หลักของวิธีเกณฑ์บังคับบรรดาไทยที่เป็นชายฉกรรจ์ให้เป็นทหารทุกคนมาแต่ดั้งเดิม การเปลี่ยนแปลงในวิธีเกณฑ์ทหารซึ่งปรากฏมาในพงศาวดาร เป็นแต่แก้ไขส่วนผลความเป็นครั้งเป็นคราว หันหาความสะดวกในเวลาที่บ้านเมืองมีเหตุการณ์ต่างกัน ส่วนหลักของวิธีเกณฑ์ยังคงอยู่ทุกเมื่อ ส่วนลักษณะวิธีการควบคุมทหารไทยนั้นดูเหมือนชนเดิมจะเอาสกุลวงศ์เป็นหลัก เป็นต้นว่าถ้าหัวหน้าสกุล

สังกัดเป็นทหารหมู่ไหน ลูกหลานของผู้หนึ่งที่มีต่อมากก็สังกัดอยู่ในหมู่
นั้นตามกัน วิธีควบคุมโดยกำหนดเอาท้องที่ ๆ ตัวคนอยู่เป็นหลักของ
การควบคุม เป็นวิธีเกิดขึ้นต่อชั้นหลัง เหตุใดไทยเราจึงใช้วิธีเกณฑ์
และควบคุมทหารแต่โบราณเช่นกล่าวมา ดูเหมือนพอจะพิจารณาเห็น
ได้โดยเรื่องพงสาวดารของไทย เพราะฉะนั้น จะนำเรื่องพงสาวดาร
มาอธิบายพอให้เห็นเค้าความ ประกอบกับวิธีการทหารเป็นชั้น ๆ ไป

๑. ว่าด้วยพงสาวดารตอนไทยมาจากเมืองเดิม

แดนดินที่เป็นสยามประเทศนี้ เดิมทีเดียวได้เป็นที่อยู่ของชน
๓ ชชาติ ซึ่งพูดภาษากลายคลึงกัน คือพวกขอม (ซึ่งเรียกกันบัดนี้ว่า
เขมร) อยู่ข้างใต้ตอนแผ่นดินต่ำในลุ่มแม่น้ำโขง ที่เป็นแดนกรุง
กัมพูชาเดิวนั้นชาติหนึ่ง พวกลาว (คือชนชาติที่เรียกกันในปัจจุบันนี้
ว่าละว้า) อยู่ตอนกลาง คือในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาคดไปทางตะวันออก
ออกจนในลุ่มแม่น้ำโขงตอนแผ่นดินสูง (คือมณฑลนครราชสีมาและ
มณฑลอุดร ร้อยเอ็ด อุบล บัณฑิต) ชาติหนึ่ง พวกมอญอยู่ทางตะวันตก
เฉียงเหนือ ตอนลุ่มแม่น้ำสกลวิน ตลอดไปจนถึงลุ่มแม่น้ำเอราวัตี
ข้างตอนใต้ ที่เป็นแดนประเทศพม่าบัดนี้ชาติหนึ่ง แดนดินที่กล่าว
มานี้ชาวอินเดียนแต่โบราณเรียกกันว่า “สุวรรณภูมิ” เพราะเหตุเป็นที่
มีบ่อทอง อยู่มาเมื่อราว พ.ศ. ๓๐๐ มีชาวอินเดียนครั้งถือพระพุทธ-
ศาสนา พวกนั้นมาตั้งภูมิลำเนาในสุวรรณภูมินั้น พวกหนึ่งมาขึ้นที่แดน
มอญ แล้วหาที่ตั้งภูมิลำเนาเป็นลำดับมาจนในแดนลาว (ถึงท้องที่ซึ่ง
เป็นมณฑลราชบุรีและมณฑลนครชัยศรีบัดนี้) อีกพวกหนึ่งแล่นเรือ
อ้อมแหลมมลายูไปตั้งภูมิลำเนาในประเทศจามซึ่งเป็นเมืองญวนเดี๋ยว

นี้ ในสมัยนั้นประเทศอินเดียได้ถึงความเจริญรุ่งเรืองมาแล้วช้านาน
 พวกชาวอินเดียที่มามีภูมิลำเนาในประเทศนี้ รอบรู้วิชาการต่าง ๆ
 ยิ่งกว่าพวกขอมและลาวมอญซึ่งเป็นชาวเมืองเดิม ก็สามารถแสดง
 คุณวิเศษให้พวกชาวเมืองนิยมนับถือ จนยกย่องยอมให้เป็นครูบา-
 อาจารย์ พระพุทธศาสนาจึงได้มาประดิษฐานในประเทศนี้ ยังมี
 เจดีย์สถาน คือพระปฐมเจดีย์เป็นต้น อันเป็นของเกิดขึ้นในชั้นนั้น
 ปรากฏอยู่หลายแห่ง ต่อมาอีกประมาณ ๔๐๐ ปี มีชาวอินเดียมาตั้ง
 ภูมิลำเนาทางปากน้ำโขงในแดนขอมอีกพวกหนึ่ง พวกที่มาทีหลังนี้
 ถือศาสนาพราหมณ์ มาได้เป็นภักศดาของนางพระยาเมืองขอม เป็นเหตุ
 ให้ราชวงศ์ขอมกลายเป็นเชื้อชาติชาวอินเดีย แต่นั่นก็บังคับให้พวก
 ขอมรับประพาศลัทธิศาสนาและประเพณีตามคติพราหมณ์ปนกับพระ
 พุทธศาสนา ซึ่งพวกชาวอินเดียที่มาก่อนได้มาสอนให้นับถือกันแพร่
 หลายแล้วนั้น การถือพระพุทธศาสนากับไสยศาสตร์จึงปะปนกันแต่
 นั้นมา เมื่อพวกชาวอินเดียอันฉลาดรอบรู้วิชาการต่าง ๆ ตีกว่าพวก
 ชาวเมืองเดิมตั้งกล่าวมาแล้วได้ปกครองเมืองขอม ก็สามารถจะแผ่
 อำนาจเหนือชนชาติอื่น ขยายอาณาเขตขอมต่อออกไปโดยลำดับ จน
 ได้ดินแดนของพวกลาวทั้งที่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและในลุ่มแม่น้ำโขง
 เป็นอาณาเขตขอม พวกลาวต้องตกอยู่ในอำนาจขอมหลายร้อยปี ตลอด
 สมัยนั้นพวกขอมพากันเข้ามาตั้งบ้านเมืองอยู่ในแดนลาว ยังมีเทวสถาน
 หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า ปราสาทบ้าง กู่บ้าง ซึ่งพวกขอมสร้างไว้
 ด้วยศิลาตามท้องที่ ๆ ได้ตั้งเมือง ปรากฏอยู่จนบัดนี้หลายแห่ง ที่เป็น
 เมืองใหญ่เทวสถานก็สร้างเป็นขนาดใหญ่ เมืองน้อยก็สร้างเป็นขนาด
 ย่อม ขอนเป็นค่าเงื่อนให้รู้ลักษณะการที่พวกขอมปกครองแดนลาว

ในสมัยนั้นได้อย่างหนึ่ง คือที่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาน^๕ ตงเมืองลพบุรี^๖ เป็นเมืองหลวง ปกครองเขตแดนข้างตอนใต้^๗ เป็นมณฑลหนึ่ง เรียกกันว่าแดนละโว้ เหนือขึ้นไปตงเมืองสุโขทัย^๘ ปกครองเขตแดนข้างตอนเหนืออีกมณฑลหนึ่ง เรียกกันว่าแดนสยาม ทางแดนลาวในลุ่มแม่น้ำโขง มีจำนวนเมืองที่พวกขอมขึ้นมาตั้งมากกว่าในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาน^๕ สังเกตตามขนาดเทวสถานที่ยังปรากฏอยู่ ดูเหมือนจะจัดการปกครองเป็น ๒ มณฑล คือมณฑลทางตะวันตกตงเมืองพิมายเป็นเมืองหลวงมณฑลหนึ่ง มณฑลทางตะวันออกตงเมืองสกลนครเป็นเมืองหลวงมณฑลหนึ่ง อาณาเขตที่พวกขอมมาตั้งปกครองเองนั้น ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีเทวสถานขอมปรากฏเพียงเมืองเชลียง (คือเมืองสวรรคโลก) เป็นเหนือที่สุด ในลุ่มแม่น้ำโขงนั้นได้ยินว่า มีเทวสถานขอมปรากฏอยู่เพียงเมืองเวียงจันทน์เป็นที่สุดข้างฝ่ายเหนือ แต่เขตแดนของพวกขอมในสมัยเมื่อมีอำนาจมากยังต่อขึ้นไปทางฝ่ายเหนือตลอดมณฑลภาคพายัพและแดนเมืองหลวงพระบาง^๙ บกนั้น ข้ามไปถึงฝั่งแม่น้ำโขงปากนั้น เหตุไฉนจึงมิได้มีเทวสถานของขอมปรากฏอยู่ ข้อสันนิษฐานว่าเห็นจะเป็นแต่เมืองที่พวกลาวยอมเสียส่วยต่อขอม พวกขอมหาได้ไปตั้งปกครองเองไม่ ความสันนิษฐานข้อนี้ ก็สมด้วยเรื่องพงศาวดารที่ปรากฏมา ว่าพระยาขอมเมืองละโว้ (ลพบุรี) ให้นางจามเทวีราชธิดาขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย (เมืองลำพูน) เห็นได้ว่าเป็นวิธีการที่พวกขอมขยายอำนาจ เอาเมืองส่วยมาเป็นเมืองปกครองเองต่อออกไป แต่เรื่องนางจามเทวีเป็นการชั้นหลัง นางจามเทวีขึ้นไปเมื่ออำนาจขอมในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจะเสื่อมอยู่แล้ว พวกขอมขยายการปกครองขึ้นไปได้ถึงเมืองหริภุญไชย

ไม่ชำนาญเท่าใด พระเจ้าอนุรุทธมหาราช หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
พระเจ้าอโนรธามังช่อ ซึ่งครองเมืองพุกามในประเทศพม่า ก็
ปราบปรามเมืองมอญไว้ได้ในอำนาจ แล้วยกกองทัพมาตีเมืองลาว
ปราบปรามทั้งพวกขอมและลาวในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไว้ได้ในอำนาจ
พม่า ประมาณร้อยปี พออำนาจพม่าอ่อนลง ก็ถึงสมัยซึ่งชนชาติไทย
ลงมาเป็นใหญ่ในประเทศนี้

ชนชาติไทยนั้นแต่เดิมตั้งบ้านเมืองอยู่ในประเทศที่เป็นแดนจีน
ข้างฝ่ายใต้บัดนี้ คือมณฑลที่เรียกกันว่า ชุนหน่า กุยจิ๋ว กวางไส
กวางตุ้ง ๔ มณฑลนั้นล้วนเป็นบ้านเมืองเดิมของไทย ปกครองกันอยู่
เป็นอิสระหลายพวกหลายเหล่า (แม้ทุกวันนี้ยังมีไทยที่พูดภาษาเดียวกับ
เราอยู่ใน ๔ มณฑลนั้นเป็นอันมาก) ครั้นจีนมีอำนาจขึ้นก็ค่อย
รุกแดนไทยมาโดยลำดับ ความที่กล่าวในเรื่องสามก๊กว่า ขงเบ้งทำ
สงครามปราบปรามพวกฮวนนั้น ที่แท้คือการที่จีนรุกแดนไทยนั้น
เอง เมื่อไทยถูกจีนรุกรานเคืองกรอน พวกที่ไม่อยากอยู่ในอำนาจจีน
จึงพากันอพยพมาหาบ้านเมืองอยู่ใหม่ตั้งแต่เมื่อราว พ.ศ. ๘๐๐ มา
หาที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ทางทิศตะวันตกได้หลายแห่ง เมื่อความนั้นปรากฏ
ก็มีพวกไทยทั้งเมืองเดิมติดตามกันเรื่อยมา พวกหนึ่งไปรวบรวมกัน
ตั้งบ้านเมืองเป็นภูมิลำเนาอยู่ในลุ่มแม่น้ำสลวิน พวกนี้ต่อมาได้นาม
ว่า “ไทยใหญ่” หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเงี้ยวในบัดนี้ อีกพวกหนึ่ง
อพยพแยกลงมาทางทิศใต้ มาตั้งบ้านเรือนเป็นภูมิลำเนาอยู่ตอน
ต่อลุ่มแม่น้ำโขง พวกนี้ได้นามว่า “ไทยน้อย” คือไทยพวกเรานี้แหละ
ไทย ๒ พวกที่กล่าวมานี้ ต่างมีเจ้านายเป็นชาติไทยด้วยกันเอง
ปกครองแยกกันเป็นหลายอาณาจักร เมืองที่พวกไทยใหญ่ไปตั้งทาง

ลุ่มแม่น้ำสลวินได้นามสืบมาว่า “สิบเก้าเจ้าฟ้า” ส่วนเมืองที่พวก
ไทยน้อยมาตั้งทางทิศใต้ได้นามว่า “สิบสองเจ้าไทย” (เรียกกันเป็น
สามัญตามสำเนียงชาวเมืองว่า สิบสองจุไทย อยู่เหนือเมืองหลวงพระ
บางเตี๋ยวน^๕) ต่อต่อไปทางตะวันตกได้นามว่า “สิบสองปันนา”
(คือเมืองเชียงรุ่งเป็นต้น) อาณาจักรไทยทั้งปวงนี้เป็นอิสระแก่กันบ้าง
เป็นสัมพันธมิตรบ้านพี่เมืองน้องเกี่ยวเนื่องกันบ้าง เป็นไปตามเวลา
ที่ผู้เป็นใหญ่ในอาณาเขตนั้น ๆ มีอิทธิพลมากและน้อย หาได้ปกครอง
รวบรวมกันเป็นประเทศใหญ่ยั่งยืนไม่ อยู่มาจนประมาณ พ.ศ. ๑๔๐๐
พวกไทยน้อยที่^๖ตั้งอยู่ในแคว้นแคว้นสิบสองเจ้าไทย มีความสำคัญเป็น
เจ้าเมืองแคว้น เรียกกันว่า “ขุนบรม” สามารถชักนำพวกไทยน้อยให้
ขยายอาณาเขต รุกแดนขอมลงมาข้างใต้ ได้เขตแดนข้ามแม่น้ำโขง
มาทางฝั่งขวา แคว้นพวกไทยน้อยก็พากันขยายภูมิลำเนาต่อไปลงมา จึง
เกิดเป็นแดนไทยขึ้นทางริมแม่น้ำโขงอีก ๒ มณฑล ทางตะวันออก
ได้ชื่อว่าแดน “ลานช้าง” เพราะมีช้างชุม หาช้างใช้เป็นพาหนะได้ง่าย
มณฑลทางตะวันตกเรียกว่าแดน “ลานนา” เพราะมีที่ราบสำหรับ
ทำไร่นามาก^(๑) ตั้งเมืองเข้า (คือเมืองหลวงพระบางเตี๋ยวน^๕) เป็น
เมืองหลวงในแดนลานช้าง ส่วนแดนลานนานั้นเดิมตั้งเมืองไชย
(เรียกตามสำเนียงในพื้นเมืองว่าเมืองใจ) เป็นเมืองหลวง แล้วจึง
สร้างเมืองเชียงแสนเป็นเมืองหลวงในแดนลานนาต่อมา เมื่อไทยลง

(๑) ในหนังสือพงศาวดารมักเรียกว่า ล้านช้าง อธิบายในพงศาวดารเหนือว่า เมื่อเกิด
พระยาแกรกเป็นผู้มีบุญมีน้ำพระยาโคตรตะบองเจ้าเมืองขอมเห็นเข้า เอา
ตะบองขว้างพระยาแกรก ตะบองไปตกถูกช้างในมณฑลนั้นตาย ๑,๐๐๐,๐๐๐ ตัว
จึงได้นามว่าล้านช้าง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริ
เห็นว่าชื่อลานนาทางนี้มีเป็นหลักอยู่ ซึ่งทางโน้นคงเป็นลานช้างเป็นคู่กันมาแต่เดิม

มาตั้งใน ๒ มณฑลนั้น พวกขอมพยายามขึ้นไปจับได้ ต้องรบพุ่งกัน
อยู่ช้านาน จึงได้มณฑลทั้ง ๒ นั้นเป็นสิทธิ์แก่ไทย

เรื่องพงศาวดารในตอนนั้นแสดงให้เห็นว่า เหตุใดไทยจึงใช้ประเพณี
บังคับบรรดาชาวไทยให้เป็นทหาร และเหตุใด จึงใช้สกุลวงศ์เป็นหลัก
ของการควบคุมทหาร เหตุเพราะไทยขยายเขตแดนลงมาครั้งนั้น
ความมุ่งหมายจะมาตั้งภูมิลำเนาเอาเป็นที่อยู่ มิใช่จะตั้งหน้ามาเที่ยว
ปล้นทรัพย์จับเชลยไปใช้สอย เหมือนอย่างเช่นที่พม่ามาตีกรุงศรีอยุธยา
เมื่อครั้งหลัง พวกไทยที่ลงมาครั้งนั้นยอมมาเป็นพวก ๆ ที่รวมใจเป็น
อันหนึ่งอันเดียวกัน ในพวกหนึ่งก็รวมเชื้อสายวงศ์สกุลอันเดียวกัน
เป็นพัน มาตั้งภูมิลำเนาที่ไหนก็ตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกัน พวกที่มา
ด้วยกันนั้นนับถือใครมาก คนนั้นก็ให้เป็นเจ้าหมู่ รองลงมาใครเป็น
หัวหน้าในครัวเรือนไหน ก็ควบคุมลูกหลานว่านเครือของตน ทั้ง
ในเวลาอยู่เป็นปกติและเวลารวบรวมกันไปทำการสงคราม ครั้นได้
ภูมิลำเนาแห่งใดเป็นที่มั่นแล้ว ยังต้องคอยป้องกันศัตรูที่พยายามจะ
จับได้ เพราะฉะนั้น กำลังมีเท่าใดก็ต้องเตรียมไว้เต็มที่อยู่เสมอ ด้วย
เหตุนี้จึงจำเป็นต้องอยู่เองที่จะต้องบังคับบรรดาชาวไทยเป็นทหารทุกคน
และให้ควบคุมกันโดยวงศ์สกุล ทำนองการทหารที่เป็นอยู่ในหมู่ไทย
ชั้นสมัยนั้น เมื่อพวกไหนไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ในตำบลใด ผู้ที่เป็น
หัวหน้าของพวกนั้นก็จะเป็นทั้งนายบ้านและนายกองทหารทั้ง ๒ สถาน
ขึ้นอยู่กับเจ้าเมืองซึ่งเป็นเจ้าของอาณาเขตนั้น เวลาเจ้าเมืองต้องการ
กำลังไปรบพุ่งที่แห่งใด ก็ส่งนายบ้านให้เกณฑ์กำลังไปเข้ากองทัพ
เอาเครื่องศาสตราวุธยุทโธปกรณ์ พาหนะ และเสบียงอาหารของตนไป
เองทั้งสิ้น ผลประโยชน์ที่ได้ในการไปรบนั้น ถ้ามีชัยชนะ ก็ได้ส่วน

แบ่งทรัพย์สินสมบัติของชาติ และไต่ตัวข้าศึกซึ่งจับเป็นเชลยมาใช้สอย
เป็นประเพณีแต่ดั้งเดิมมาดังนี้

๒. ว่าด้วยพงศาวดารตอนไทยมาสู่แดนสยาม

เรื่องพงศาวดารต่อมาในหนังสือตำนานโยนกว่า
อยู่มาเมื่อสำคัญเกิดขึ้นในพวกไทยที่มาตั้งอยู่ในแดนลานนาอีกคนหนึ่ง
เรียกว่า “ท้าวมหาพรหม” เป็นเจ้าเมืองเชียงแสน สามารถขับไล่
พวกขอม ซึ่งเอาดินแดนใต้ต่อมาในตอนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึง
เมืองเซียง (คือเมืองสวรรคโลก)^(๑) ได้ที่มั่นในแดนสยามเป็น
ที่แรกเมื่อราว พ.ศ. ๑๗๐๐ ในสมัยนั้นพม่าเมืองพุกามเสื่อมอำนาจ
พวกขอมกลับได้ปกครองเมืองลาวในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอีก แต่อำนาจ
ขอมก็อ่อนลงไม่เหมือนแต่ก่อน คงเป็นด้วยเหตุที่ขอมจึงต้องทำไมตรี
กับไทย ยอมยกดินแดนตอนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาให้ไทยปกครองเป็น
ประเทศราชลงมาจนเมืองเซียง ต่อมาเมื่อใกล้จะถึง พ.ศ. ๑๘๐๐
พวกขอมกับไทยเกิดรบกันขึ้นอีก ไทยมีชัยชนะ พระร่วงก็ได้เป็นใหญ่
ในแดนสยาม (คือมณฑลพิษณุโลก กับมณฑลนครสวรรค์บัดนี้)
ครองเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี มีพระนามเรียกในศิลาจารึกว่า “พ่อ
ขุนศรีอินทราทิตย์” เป็นต้นราชวงศ์ ซึ่งครองกรุงสุโขทัยสืบมา

การที่ไทยลงมาได้แดนสยามเป็นหัวข้อสำคัญในพงศาวดาร
ผิดกับเมื่อได้แดนลานนาและลานช้าง เหตุด้วยแดนลานนากับลาน-
ช้างนั้นเป็นแต่เมืองสวยของขอม พวกลาวปกครองอยู่ตามประเพณี

(๑) ในหนังสือตำนานโยนกว่า ท้าวมหาพรหมขับไล่ขอมลงมาจากเมืองกำแพงเพชร
แต่หลักฐานมีเพียงมาถึงเมืองสวรรคโลก

ตั้งเดิม แต่แดนสยามเป็นเมืองที่พวกขอมได้ไปตั้งภูมิลำเนาปกครอง
 มาหลายร้อยปี พลเมืองมีทั้งขอมทั้งลาว และพวกเชื้อสายอันเกิดแต่
 ชน ๒ ชนนั้นปะปนกัน ถิ่นชนบทรรมนิยมตามแบบอย่างซึ่งพวก
 ขอมได้รับรู้มาแต่ชาวอินเดียถึงกล่ามาแล้ว เมื่อไทยลงมาได้แดน
 สยาม มาได้เป็นใหญ่ในบ้านเมืองอันมีวิธีการปกครองเป็นระเบียบ
 แบบแผนไม่เหมือนกับเมืองลาวตอนเหนือ เพราะเหตุนี้เมื่อไทยได้
 มาได้เห็นชนบทรรมนิยมของพวกขอม เห็นอย่างใดก็ได้รับประพฤติกตาม
 เพื่อให้สะดวกแก่การปกครอง และโดยเลื่อมใสต่อประโยชน์ของการ
 นั้น ๆ ประเพณีและภาษาของไทยเมืองใต้จึงจับแพกผัดกับไทยเมือง
 เหนือที่อยู่ทางแดนลานนา และลานช้างเป็นเดิมแต่เดิมมา แต่การที่เกิด
 ผกผันกันนั้น ค่อยเกิดค่อยเป็นมาโดยอันดั้มมิได้รวดเร็ว ข้อนี้จะ
 จะพึงสังเกตเห็นได้ในหนังสือโบราณ จะยกตัวอย่างเช่นศิลาจารึกของ
 พระเจ้ารามคำแหงอันเป็นรัชกาลที่ ๓ ในราชวงศ์พระร่วง จารึกเมื่อ
 ราว พ.ศ. ๑๘๔๐ คำจารึกนั้นยังเป็นภาษาไทยเก่า มีคำขอมเช่นว่า
 “บ่าเรอ” และ “พนม” เป็นต้น เจือปนไม่มากนัก ถึงประเพณี
 ในราชสำนักที่ปรากฏในจารึกนั้น ดูก็เป็นทำนองประเพณีอย่างไทย
 อยู่เป็นพื้น ดังเช่นให้ผูกสายกระดิ่งไว้ที่ประตูวัง ใคร “เจ็บท้อง
 ข้องใจ” จะใคร่เพ็ดทูลร้องทุกข์เมื่อใดก็ให้ไปชักสายกระดิ่ง เป็น
 สัญญาถึงพระองค์ได้ทุกเมื่อ ดังนี้เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง เช่น ทำพระ
 แท่นมนังคศิลาตั้งไว้ในคางคาล ให้พระเถระนั่งแสดงธรรมแก่สัปบุรุษ
 ในวันธรรมสวนะ พระเจ้าแผ่นดินเสด็จประทับบนพระแท่นมนังคศิลา
 ว่าราชการกลางคางคาลนั้นในวันอื่น ๆ อันนี้ดูก็น่าจะเป็นประเพณี
 เดิมของพวกไทย ครั้นต่อมาอีกประมาณ ๖๕ ปี ถึงรัชกาลที่ ๕

ในราชวงศ์พระร่วง พระเจ้าธรรมราชาลิไทยทำศิลาจารึกอีก กราว^๕ จารึกมีทั้งภาษาไทยและภาษาขอม ประเพณีในราชสำนักที่ปรากฏใน จารึกชั้นนั้น ก็ปรากฏการพิธีขอมเข้าในราชประเพณี มีพิธีราชาภิเษก เป็นต้น เห็นได้ว่าไทยรับลัทธิต่าง ๆ แต่พวกขอมยิ่งขึ้นโดยลำดับมา การที่จัดทหารไทยเป็นกรมต่าง ๆ เห็นจะเกิดขึ้นในชั้นนี้ แต่มีเฉพาะ ในราชธานี ที่ห่างออกไปก็คงเป็นอยู่อย่างแต่เดิม

๓. ว่าด้วยพงศาวดารตอนไทยตั้งประเทศสยาม

ลักษณะที่ไทยขยายอาณาเขตลงมาข้างใต้ตามที่กล่าวมา ในชั้นแรกมีเค้าเงื่อนว่า ความมุ่งหมายเป็นข้อสำคัญเพียงจะตั้งบ้านเมืองอยู่ ให้เป็นอิสระแก่ตน ความข้อนี้เห็นได้โดยแผนที่ เช่นแว่นแคว้น สิบเก้าเจ้าฟ้าก็ สิบสองเจ้าไทยก็ สิบสองปันนา^๖ก็ ไทยตั้ง บ้านเมืองหลายอาณาเขตในมณฑลที่อันน้อย ถึงชั้นเมื่อมาตั้งเป็นอิสระ อยู่ในแดนลานนา พระเจ้าเม็งรายกับพระเจ้ามังเมืองตั้งราชอาณาจักร เป็นอิสระแก่กัน อยู่ที่เมืองเชียงใหม่แห่งหนึ่ง และที่เมืองพะเยา (อันเป็นเมืองขึ้นของเมืองนครลำปาง^๗บัดนี้) แห่งหนึ่ง ก็อยู่ในแดนดิน อันน้อย เห็นได้ว่าถือตามประเพณีเดิมของไทย ไทยพวกพระร่วงที่ ลงมาได้แดนสยาม ชั้นเดิมก็ปกครองอาณาเขตอย่างเดียวกับพวกไทย ที่ตั้งเป็นอิสระในแดนลานนา คือถือเอาการที่ควบคุมกันให้มั่นคงใน เขตที่อันน้อย เป็นสำคัญกว่าที่จะขยายอาณาเขตให้ใหญ่โต ข้อนี้เห็นได้ ด้วยปรากฏว่ามีอาณาเขตเมืองนอกเป็นอิสระอยู่ใกล้ ๆ (คือที่อยู่ด่าน แม่สอกแขวงเมืองตากทางทิศตะวันตก) และขุนสามชนเจ้าเมืองนอก สามารถยกกองทัพมาตีถึงเมืองตาก ในเวลาเมื่อพระเจ้าศรีอินทราทิตย์

กรุงศรีอยุธยา ต้องรบพุ่งกันเป็นโกลาหล พวกชาวสุโขทัย
 เกือบจะพ่ายแพ้ หากมีนักรบสำคัญเป็นราชโอรสที่ ๓ ของพระเจ้า
 ศรีอินทราทิตย์เข้าชนช้าง ชนชนะสามชนเจ้าเมืองจอก พวกชาว
 สุโขทัยจึงมีชัย ครั้นราชโอรสองค์นั้นได้เสวยราชย์ครองแดนสยาม
 เป็นรัชกาลที่ ๓ ทรงพระนามว่า พระเจ้ารามคำแหง มีอำนาจมาก
 จึงขยายอาณาเขตออกไปกว้างขวาง ทางทิศเหนือได้เมืองแพร่ เมือง
 น่านตลอดไปจนแม่น้ำโขง ทางทิศตะวันออกได้แดนขอมทางฝ่ายเหนือ
 (ที่เป็นมณฑลอุตรดิตถ์) ไปจนเมืองเวียงจันทน์ เวียงคำ ทางทิศใต้
 ได้บ้านเมืองเป็นราชอาณาจักรลงไปจนสุดแหลมมลายู ทางทิศตะวันตก
 ได้หัวเมืองมอญทั้งปวงไปจนถึงเมืองหงสาวดี พระเจ้ารามคำแหง
 เป็นพระเจ้ายาตราธิราชผู้ตั้งสยามประเทศเป็นของไทยสืบมาจนบัดนี้
 แต่เมื่อครั้งพระเจ้ารามคำแหงนั้น แดนลานนายังเป็นสิทธิ์อยู่แก่ไทย
 พวกอื่น พระเจ้าเม็งรายครองเมืองเชียงใหม่ มีอาณาเขตขึ้นไปจน
 เมืองเชียงราย เชียงแสนเป็นอิสระอยู่ก๊กหนึ่ง พระเจ้าจ๋มเมืองครอง
 เมืองพะเยา (เข้าใจว่ามีอาณาเขตลงมาจากนครลำปาง) เป็น
 อิสระอยู่อีกก๊กหนึ่ง ในพงศาวดารฝ่ายเหนือว่า พระเจ้าเม็งราย
 พระเจ้าจ๋มเมืองเป็นมหามิตรสนิทสนมกับพระเจ้ารามคำแหง เห็นจะ
 เป็นโดยถือว่า เป็นวานเครือเชื้อไทยพวกเดียวกันมาแต่เดิม ส่วนทาง
 ตะวันออกข้างตอนใต้ (คือเมืองลพบุรีและมณฑลปราจีนบุรี มณฑล
 จันทบุรีบัดนี้ ทั้งมณฑลร้อยเอ็ด มณฑลอุบลและมณฑลนครราชสีมา)
 ยังคงเป็นอาณาเขตขอม เห็นจะเป็นเพราะพระเจ้าแผ่นดินขอมที่
 พระนครหลวงขอไว้โดยทางไมตรี พระเจ้ารามคำแหงจึงหาได้ไป
 รุกรานไม่

เมื่อพระเจ้ารามคำแหงแผ่ราชอาณาจักรได้กว้างใหญ่ไพศาลถึง
 ปานนั้น กงต้องจัดวางระเบียบการปกครองพระราชอาณาจักร
 อย่างใดอย่างหนึ่ง และลักษณะการปกครองพระราชอาณาจักร
 พระเจ้ารามคำแหงนั้น สังเกตตามเค้าเงื่อนอันมีอยู่ในที่ต่าง ๆ ดู
 เหมือนจะเป็นเช่นนี้ คือกำหนดท้องที่เป็นเขต ๓ ชั้น ราชธานีเป็น
 เขตชั้นใน เมืองรายรอบราชธานีเป็นชั้นกลาง เมืองชั้นนอกออกไป
 เป็นประเทศราช วิธีปกครองราชธานีนั้นก็ปกครองโดยรูปลักษณะ
 การที่ปกครองตำบลตามแบบเดิมทั้งได้กล่าวมานั้นเอง คือพระเจ้า
 แผ่นดินเป็นทั้งเจ้าเมืองและเป็นจอมพลกองทัพหลวง บรรดาชาย
 ฉกรรจ์ในราชธานีก็เป็นทั้งพลเมืองและทหารในกองทัพหลวง เว้นแต่
 คนต่างชาติต่างภาษาไม่เอาเป็นทหาร ถ้วยไม่ไว้ใจ ราชการทั้งฝ่าย
 ทหารและพลเรือนบรรดามี ใช้ทหารทำทั้งนั้น เมืองชั้นกลางนั้น
 พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งเจ้านายเชื้อพระวงศ์ หรือท้าวพระยาที่มีบำเหน็จ
 ความชอบออกไปครอง ปกครองตามพระราชกำหนดกฎหมายซึ่งตั้ง
 ขึ้นในราชธานี เป็นแต่จัดระเบียบการปกครองแยกไปเมืองหนึ่งเป็น
 ส่วนหนึ่งต่างหาก ถ้ามีการสงคราม ทัพหลวงอยู่ในเมืองไหนก็รวมเข้า
 กองทัพเมืองนั้น แล้วแต่ราชธานีจะมีคำสั่งให้ยกไปแต่โดยลำพังหรือ
 ให้ไปสมทบเข้ากระบวนทัพหลวง เมืองชั้นนอกที่เป็นเมืองประเทศ
 ราชนั้น เพราะเหตุที่มักเป็นเมืองต่างชาติต่างภาษา ยอมให้เจ้านาย
 ของชนชาตินั้น ๆ ปกครองตามประเพณีของชาตินั้น ๆ เอง เป็นแต่
 ให้ส่งเครื่องราชบรรณาการ มีต้นไม้ทองเงินเป็นต้น กับส่วยสิ่งของ
 ต่าง ๆ อันมีมากในเมืองนั้น ๆ มาถวายเป็นกำหนดมิให้ขาด แม้มีการ
 สงครามจะเกณฑ์กองทัพให้ยกมาช่วยราชการ ก็มักเกณฑ์แต่ที่เป็น

ศึกใหญ่ โดยปกติต้องการเพียงให้เมืองชั้นนอกรักษายาตราพระราชอาณาเขตมิให้ประเทศอื่นมารุกรานยิ่งกว่าอย่างอื่น เข้าใจว่าระเบียบการปกครองเช่นว่ามานี้ จะจัดตั้งแต่ครั้งพระเจ้ารามคำแหงเป็นต้นมา

๔. ว่าด้วยพงศาวดารตอนกรุงศรีอยุธยาได้เป็นใหญ่ ในประเทศสยาม

ราชอาณาจักรกรุงสุโขทัยอันแผ่ไพศาลเมื่อครั้งพระเจ้ารามคำแหงนั้น แม้จะได้จัดวางวิธีการปกครองอย่างใดก็ดี ที่แท้ยังคงเป็นปกติอยู่ได้ด้วยความยำเกรงพระเดชานุภาพของพระเจ้ารามคำแหงเป็นข้อสำคัญยิ่งกว่าอย่างอื่น ข้อนี้เห็นได้โดยเรื่องพงศาวดารตอนต่อมา พอพระเจ้ารามคำแหงสวรรคต พระยาเลอไทย^(๑) ราชโอรสได้รับรัชทายาทเป็นรัชกาลที่ ๔ ในราชวงศ์พระร่วง หัวเมืองมอญที่เป็นประเทศราชก็เป็นขบถ กองทัพกรุงสุโขทัยออกไปปราบปรามเอาชัยชนะไม่ได้ หัวเมืองมอญจึงเลยเป็นอิสระแต่นั้นมา หัวเมืองไทยข้างเหนือ เช่นเมืองเวียงจันทน์ เวียงคำ ก็เห็นจะพลอยเป็นอิสระในคราวนี้ด้วย แต่หัวเมืองไทยที่เป็นเมืองชั้นกลางอยู่ทางใต้นั้น เห็นจะเป็นเพราะอยู่ใกล้ราชธานี ยังคงชั้นกรุงสุโขทัยอยู่อย่างเดิม

เมืองชั้นที่อยู่ข้างตอนใต้ในครั้งพระเจ้ารามคำแหงนั้น มีชื่อปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหง คือ เมืองแพรก (เมืองสรรค์^๕บัดนี้) หนึ่ง เมืองสุวรรณภูมิ (เรียกแปลเป็นภาษาไทยว่าเมืองอุทอง เดียวกันเป็นเมืองร้างอยู่ในแขวงอำเภอจระเข้สามพัน

(๑) เคยสำคัญนามว่า “เสือไทย” ครั้นตรวจสอบศิลาจารึกเห็นเป็นอักษร ล แ่นหาใช้ ส ไม่ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเสือไทย คำว่า เสือ เป็นคำเดียวกับ เลอ เช่นใช้กันในชั้นหลังมาว่าเลอสรองเป็นต้น จึงใช้ว่าเสือไทยในที่นี้ เพื่อให้เข้าใจง่าย

จังหวัดสุพรรณบุรี) หนึ่ง เมืองราชบุรีหนึ่ง เมืองเพชรบุรีหนึ่ง
 เมืองนครศรีธรรมราชหนึ่ง เมืองอุททองเป็นเมืองสำคัญยิ่งกว่าเมืองอื่น
 เพราะเป็นเมืองเก่า ตั้งมาแต่ก่อนพวกขอมเข้ามาเป็นใหญ่ (รุ่นเดียวกับเมืองนครปฐม แต่เมืองนครปฐมนั้นร้างไปเสียก่อน คงเหลืออยู่แต่เมืองอุททอง) ทำเลที่มีไร่นาบริบูรณ์ และอยู่ใกล้ปากน้ำ มีทาง
 ไปมากับนานาประเทศได้สะดวก เป็นเหตุให้มีความสำคัญกว่าเมืองเพชรบุรี
 ราชบุรี และเมืองสรรค์ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน จึงเป็นที่มาเกรงของ
 เจ้าเมืองเหล่านั้น เมื่อครั้งพระเจ้ารามคำแหง เห็นจะให้เจ้าเมืองอุททอง
 รักษาอาณาเขตที่ต่อแดนขอมทางเมืองละโว้ แต่การที่รุกแดนขอม
 ทางนี้ไม่ปรากฏในจารึกของพระเจ้ารามคำแหง จึงประมาณว่า เห็น
 จะเป็นในสมัยเมื่อพระเจ้าเลอไทยครองกรุงสุโขทัยในรัชกาลที่ ๔
 เจ้าเมืองอุททองจึงชิงแดนขอมทางตะวันออก ได้ทั้งเมืองลพบุรีและ
 หัวเมืองทั้งปวงอันอยู่ในมณฑลปราจีนบุรีบัดนี้ ขยายแดนอุททองต่อมา
 ทางตะวันออก ได้ปากน้ำของเมืองเหนือ คือปากน้ำเจ้าพระยาเป็นต้น
 ไว้ในอาณาเขตทั้งหมด พอพระเจ้าเลอไทยสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๑๘๕๐
 พระเจ้าอุททองก็ย้ายมาอยู่เมืองอโยธยา ต่อมาอีก ๓ ปีก็สร้างกรุงศรี-
 อโยธยาตั้งเป็นอิสระ ไม่ยอมขึ้นต่อพระเจ้าธรรมราชาลิไทยราชโอรส
 ของพระเจ้าเลอไทย ซึ่งได้ครองกรุงสุโขทัยเป็นรัชกาลที่ ๕ ใน
 ราชวงศ์พระร่วง เมื่อพระเจ้าอุททองประกาศเป็นอิสระนั้น พวก
 เจ้าเมืองทางฝ่ายใต้ ตั้งแต่เมืองสรรค์ลงมาอ่อนน้อมยอมเป็นพรรค
 พวกของพระเจ้าอุททองหมดทุกเมือง พระเจ้าอุททองมีกำลังมากจน
 สามารถตีเมืองนครหลวง^(๑) อันเป็นราชธานีของประเทศขอมได้

(๑) เมืองนครหลวงนี้ ขอมเรียกว่า “นครธม”

ก็ได้ให้หัวเมืองขอมที่ติดกับเขตแดนกรุงศรีอยุธยา (คือมณฑลนครราชสีมาและมณฑลจันทบุรี^๕) มาไว้ในราชอาณาจักร พระเจ้าธรรมราชาลิไทยกรุงสุโขทัย เห็นจะเอากรุงศรีอยุธยาไว้ในอำนาจไม่ได้ดังแต่ก่อน จึงยอมเป็นไมตรีอย่างเป็นบ้านพี่เมืองน้องกับกรุงศรีอยุธยา^(๑) ทำนองเช่นกรุงสุโขทัยเคยเป็นไมตรีกับเมืองเชียงใหม่มาแต่ก่อน แต่นั้นไทยที่มาเป็นใหญ่ในประเทศนั้นก็แยกกันเป็น ๒ อาณาจักร^(๒) เรียกกันเป็นสามัญว่าเมืองเหนืออีกหนึ่ง เมืองใต้อีกหนึ่ง แต่ว่าเป็นไมตรีปรองดองกันมาเพียงตลอดรัชกาลพระเจ้าธรรมราชาลิไทยและพระเจ้าอู่ทอง ซึ่งทรงพระนามประกาศิตว่า สมเด็จพระรามาริบัติอันเป็นปฐมกษัตริย์ในกรุงศรีอยุธยา ครั้นกษัตริย์ ๒ พระองค์นั้นสวรรคต ทางไมตรีก็ขาดกัน เกิดสงครามขึ้นในระหว่างสมเด็จพระบรมราชาธิราช (พญว) ที่ ๑ ซึ่งได้ครองกรุงศรีอยุธยากับพระมหาธรรมราชาไสยาไทย ราชโอรสของพระเจ้าธรรมราชาลิไทย ซึ่งได้เสวยราชย์ครองกรุงสุโขทัย รบกันอยู่ ๗ ปี พวกกรุงสุโขทัยสู้กำลังกรุงศรีอยุธยาไม่ได้ ต้องยอมแพ้ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๑ สมเด็จพระบรมราชาธิราชจึงแบ่งแดนราชอาณาจักรฝ่ายเหนือออกเป็น ๒ มณฑล ตั้งเมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองหลวงปกครองหัวเมืองทางลำแม่น้ำพิงมณฑลหนึ่ง ให้เมืองสุโขทัยคงเป็นเมืองหลวงปกครองหัวเมืองทางลำแม่น้ำแควใหญ่มณฑลหนึ่ง แต่นั้นราชอาณาจักรกรุงสุโขทัยก็ลดลงเป็นแต่ประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา เจ้านายเชื้อราชวงศ์พระร่วงยัง

(๑) ทางไมตรีระหว่าง ๒ พระนครตอนนั้น ในบานแพนกกกฎหมาย (ลักษณะลักพา) ครั้งพระเจ้าอู่ทองกล่าวว่า “เมืองท่านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว” ดังนี้

(๒) ในจดหมายเหตุจีนว่า เขมรเสียมก๊ก (แดนสยาม) อยู่ข้างเหนือ ไทลชก๊ก (แดนตะไคว) อยู่ข้างใต้ แล้วรวมกัน จีนจึงเรียกว่า “เสียมไทลก๊ก”

ได้ปกครองเป็นประเทศราชต่อมาอีกประมาณ ๕๐ ปี ครั้นถึงแผ่นดิน
สมเด็จพระบรมราชาธิราช (สามพระยา) ที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๗
ไม่มีเจ้านายในราชวงศ์พระร่วง ซึ่งจะสามารถปกครองบ้านเมืองต่อไป
สมเด็จพระบรมราชาธิราชจึงทรงอภิเษกพระราเมศวรราชโอรส ซึ่งจะ
รับรัชทายาทให้เป็นพระมหาอุปราชขึ้นปกครองหัวเมืองเหนือทั้งปวง
อยู่ ณ เมืองพิษณุโลก รวมการปกครองพระราชอาณาจักรทั้งปวงได้
ฝ่ายเหนือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแต่นั้นมา

๕. ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารตอนจดวิธีการทหาร

ความในหนังสือพระราชพงศาวดารยุติต่อกับกฎหมายเก่า
ปรากฏว่าการจัดตั้งแบบแผนกระทรวงทบวงการทหารพลเรือนพึงจัด
ต่อเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ราชโอรสของสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชสามพระยา ซึ่งเสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๑ ก่อนนั้น
หาปรากฏว่าจัดอย่างใดไม่ แต่เมื่อพิจารณาตามเรื่องพงศาวดาร จำเดิม
แต่พระเจ้าอู่ทองตั้งเป็นเอกราชมา กรุงศรีอยุธยาได้ทำสงครามเนื่องๆ
ที่เป็นศึกใหญ่ก็หลายครั้ง เช่น ไปตีนครธมราชธานีขอม ตีกรุงสุโขทัย
และขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ ถ้าทหารไทยในครั้งนั้นไม่มีแบบแผนวิธี
จัดการควบคุม ตลอดจนยุทธวิธีเป็นอย่างดีแล้ว ที่ไหนจะสามารถ
ทำสงครามได้ชัยชนะ ดังปรากฏมาในเรื่องพงศาวดาร จึงสันนิษฐาน
ว่า พวกชาวกรุงศรีอยุธยาครั้งนั้นเห็นจะได้แบบอย่างทั้งวิธีการทหาร
และพลเรือนของขอมมาพิจารณาเปรียบเทียบกับของไทย เลือกสรร
เอาที่ดีทั้ง ๒ ฝ่ายปรุงประสมกันเป็นวิธีการของชาวกรุงศรีอยุธยา จึง
สามารถรบพุ่งเอาชนะได้ทั้งพวกขอมและไทยพวกอื่น ๆ ทั้งนี้ก็เป็น

ธรรมดา เพราะพวกชาวกรุงศรีอยุธยาอยู่ใกล้ติดต่อกับแดนขอม
 มาแต่เดิม แล้วก็ได้ราชธานีขอม ได้ผู้คนมาเป็นอันมาก คงมีผู้ราช
 ประเพณีและตำรับตำราวิชาการต่าง ๆ ของขอมมาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา
 มากด้วยกัน ชาวกรุงศรีอยุธยาจึงสามารถล่วงรู้ประเพณีการต่าง ๆ
 ของพวกขอม การอันใดเห็นว่าดีก็เลือกสรรเอามาใช้เป็นแบบอย่าง
 ตามนิยม ขอนี้ยังมีเค้าเงื่อนที่จะยกเป็นอุทาหรณ์ให้เห็นได้จนในเวลา
 ปัจจุบันนี้ เป็นต้นว่าลวดลายการช่างของไทยเราก็คงได้แบบมาแต่ขอม
 แม้ภาษาที่เราพูดกันก็มีภาษาขอมเจือปนเป็นอันมาก โดยเฉพาะภาษา
 ที่เราเรียกว่า “ราชาศัพท์” ซึ่งมักเข้าใจกันว่าเป็นภาษาสูงสำหรับ
 เจ้านาย ที่แท้ก็มีใช้อื่น คือเอาคำพูดของขอมมาใช้นั่นเอง มูลเหตุที่
 ใช้ราชาศัพท์คงเป็นเพราะเมื่อได้พวกข้าราชการขอมเข้ามารับราชการ
 ในกรุงศรีอยุธยา พวกนั้นมาเพ็ดทูลเจ้านายตามแบบอย่างซึ่งเคยใช้
 ในราชประเพณีกรุงขอม ข้าราชการไทยเอาเยี่ยงอย่างมาประพฤติตาม
 เพราะฉะนั้น วิธีใช้ราชาศัพท์จึงเป็นแต่ภาษาสำหรับผู้น้อยเพ็ดทูล
 เจ้านายซึ่งเป็นผู้ใหญ่ ส่วนผู้ใหญ่ เช่นพระเจ้าแผ่นดินก็ หรือแม้แต่
 เป็นเจ้านายที่รองลงมา ก็ที่จะตรัสใช้ราชาศัพท์สำหรับพระองค์เอง
 เช่นว่า “ฉันจะเสวย” หรือ “ฉันหาบรรทม” หรือแม้แต่จะเรียก
 อวัยวะของพระองค์เองโดยราชาศัพท์ เช่นว่า “พระขนิษฐาและพระ
 ขนิษฐาของฉัน” ทั้งนี้หาไม่มี ย่อมตรัสใช้ภาษาไทยอย่างสามัญอยู่
 เป็นนิจ ขอนี้ยกมาพอให้เห็นเป็นตัวอย่างว่าไทยเรานิยมแบบอย่างขอม
 แต่ชั้นนั้น เลยเป็นมรดกตกต่อมาจนกาลบัดนี้ ถ้าว่าแต่เฉพาะการ
 ทหาร ดูเหมือนประเพณีที่แบ่งราชการเป็นฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน
 จะมีมาแต่แรกตั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว แต่จะเป็นแบบอย่างใดมาจาก

ประเพณีขอมหรือไทยก็เกิดขึ้นเอง ข้อนี้นหาทราบชัดไม่ ลักษณะการที่แบ่งเป็นฝ่ายทหารพลเรือนนั้น ถ้าว่าโดยใจความก็คือกำหนดกองทหารไว้ประจำหน้าที่สำหรับการทหาร เช่นการปราบปรามเสี้ยนศัตรูที่จะเกิดขึ้น และรักษาเครื่องสรรพาวุธตลอดจนรักษาพระองค์พระเจ้าแผ่นดินส่วนหนึ่ง กองทหารอีกส่วนหนึ่ง ให้ทำการฝ่ายพลเรือน เป็นพนักงานปกครองท้องที่ (เช่นตำรวจนครบาล) บ้าง เป็นพนักงานทำการต่างๆ ในพระราชวังบ้าง เป็นพนักงานรักษาลังต่างๆ บ้าง และเป็นพนักงานดูแลทำนุบำรุงการทำไร่นาบ้าง แต่การที่แบ่งเป็นฝ่ายทหารและพลเรือนดังกล่าวนั้น เฉพาะสำหรับในเวลาบ้านเมืองเป็นปกติ ถ้าถึงเวลาที่มีการทัพศึกก็สมทบกันเป็นทหารหมดหาได้เลิกการเกณฑ์ชายฉกรรจ์เป็นทหารทุกคนไม่

ตามเรื่องพงศาวดารที่ได้กล่าวมาแล้ว กรุงศรีอยุธยาฝั่งรวบรวมนอาณาเขตทั้งปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ต่อเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราช (สามพระยา) แต่สมเด็จพระบรมราชาธิราชพระองค์นั้นสวรรคตเสีย มีทันจะได้ทรงจัดตั้งแบบแผนวิธีปกครองพระราชอาณาเขตที่รวมกัน พระราเมศวรราชโอรสซึ่งได้รับรัชทายาททรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงทรงจัดการต่อมา ดังปรากฏในหนังสือพงศาวดารและกฎหมายเก่า และการที่จัดตั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น พิจารณาเหตุโดยลักษณะการเป็น ๓ อย่าง คือตั้งทำเนียบหน้าที่กระทรวงทบวงการอย่างหนึ่ง ตั้งกำหนดยศศักดิ์อย่างหนึ่ง และตั้งทำเนียบหัวเมืองอย่างหนึ่ง เกี่ยวแก่การทหารทั้ง ๓ อย่าง จะอธิบายเป็นลำดับไป

ทำเนียบกระทรวงทบวงการที่ต้งชนนั้น ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวความแต่โดยย่อว่า “เอาทหารเป็นสมุหพระกลาโหม เอาพลเรือนเป็นสมุหนายก เอาขุนเมืองเป็นพระนครบาล เอาขุนวังเป็นพระธรรมาธิกรณ์ เอาขุนคลังเป็นพระโกษาธิบดี เอาขุนนาเป็นพระเกษตรา (ธิบดี)” ต้งนี้ ก็คือเอาการที่แบ่งหน้าที่ราชการเป็นฝ่ายทหารพลเรือนมาแต่ก่อนนั้น ต้งเป็นหลักจัดระเบียบกระทรวงทบวงการ ฝ่ายพลเรือนให้มีอัครมหาเสนาบดีที่สมุหนายกกรมมहाคไทยเป็นหัวหน้าราชการฝ่ายพลเรือนทั้งปวงคนหนึ่ง และเอาหัวหน้าพนักงานการพลเรือนที่มีประจำพระนครมาแต่ก่อน ยกขึ้นเป็นเสนาบดี ชันรองลงมาในฝ่ายพลเรือนอีก ๔ คน เรียกว่าจตุสดมภ์ มีนามและหน้าที่ต่างกัน คือ พระนครบาลตำแหน่งบัญชาการรักษาสันติสุขในจังหวัด พระนครคนหนึ่ง พระธรรมาธิกรณ์ตำแหน่งบัญชาการในพระราชสำนักและการศาลยุติธรรมคนหนึ่ง พระยาโกษาธิบดีตำแหน่งบัญชาการคลัง เก็บส่วยรักษาพระราชทรัพย์คนหนึ่ง พระเกษตราธิการตำแหน่งบัญชาการทำนุบำรุงกสิกรรม สะสมเสบียงอาหารและเก็บอากรอันเกิดแต่ที่ดินคนหนึ่ง ฝ่ายทหารก็ให้มีอัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหมคนหนึ่ง เป็นตำแหน่งหัวหน้าราชการทั้งปวงในฝ่ายทหาร มีเสนาบดีเป็นชั้นแม่ทัพประจำการรองลงไป คือตำแหน่งสี่หาราชเดช และตำแหน่งท้ายน้ำเป็นแม่ทัพใหญ่ รองลงมามีนายกองพลทหารช้าง คือตำแหน่งเพทราชา และตำแหน่งสุรินทราชา^(๑) และนายกองทหารราบ คือตำแหน่งพิชัยสงคราม ตำแหน่งรามกำแหง

(๑) มีจดหมายเหตุชาวต่างประเทศกล่าวว่า กรมช้างพังยกมาเป็นฝ่ายพลเรือนเมื่อแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง

ตำแหน่งพิไชยชาญฤทธิ์ ตำแหน่งวิจิตรรงค์ เป็นต้น ทำเนียบนามข้าราชการซึ่งใช้เรียกประจำสำหรับตำแหน่ง เช่นว่าสมุหพระกลาโหม มีนามว่า เจ้าพระยามหาเสนาบดี และสมุหนายกมีนามว่า เจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศธร เป็นต้น ก็เกิดขึ้นในคราวนี้ แต่ข้าราชการตลอดจนพลไพร่ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนยังคงเป็นทหารทำการรบพุ่งในเวลา มีการศึกสงครามอยู่เหมือนอย่างแต่เดิม และวิธีเกณฑ์คนกองยังเป็นอย่างเดียวกันทั้งฝ่ายทหารพลเรือนตลอดมา

การตั้งทำเนียบยศนั้น เรียกในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ตั้งทำเนียบศักดินา คือตั้งอัตราในกฎหมายว่าบุคคลมียศชั้นใด จะมีที่นาได้เท่าใดเป็นต้น แต่กำหนดว่าไพร่พลเมืองคนหนึ่ง จะมีนาได้เพียง ๑๐ ไร่เป็นอย่างมาก ผู้ที่มียศสูงขึ้นไป ก็มีนาได้โดยอัตราจำนวนไร่มากขึ้นไปโดยลำดับ จนถึงเจ้าพระยาเสนาบดีมีได้คนละ ๑๐,๐๐๐ ไร่ และพระมหาอุปราชมีนาได้ ๑๐๐,๐๐๐ ไร่เป็นอย่างมากที่สุด อันวิธีกำหนดจำนวนนาสำหรับผู้มียศต่าง ๆ กันนี้ ได้ยินว่าประเพณีจีนก็มี เพราะฉะนั้นการที่ตั้งทำเนียบศักดินาเมื่อครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จะได้เค้าเงื่อนมาแต่จีน หรือจะคิดขึ้นใหม่ในประเทศนี้หาทราบชัดไม่ แต่เมื่อพิจารณากฎทำเนียบศักดินาตามที่กำหนดไว้ในกฎหมาย เห็นว่าไม่ใช่แต่กำหนดให้มีไร่นาได้คนละเท่าใดเท่านั้น ที่แท้ทำเนียบศักดินานั้น ตัวชั้นยศข้าราชการในสมัยนั้น อย่างที่กำหนดเป็น นายพล นายพัน นายร้อย หรือที่กำหนดเป็น มหาอำมาตย์ อำมาตย์ และรองอำมาตย์ในปัจจุบันนี้ และประหลาดที่เกือบจะตรงกันทีเดียว จะลองเทียบพอให้เห็นเป็นตัวอย่าง

ชั้นที่ ๑	ศักดินา	๑๐,๐๐๐	เทียบด้วยนายพลเอก
ชั้นที่ ๒	ศักดินา	๕,๐๐๐	เทียบด้วยนายพลโท
ชั้นที่ ๓	ศักดินา	๓,๐๐๐	เทียบด้วยนายพลตรี
ชั้นที่ ๔	ศักดินา	๒,๐๐๐	เทียบด้วยนายพันเอก
ชั้นที่ ๕	ศักดินา	๑,๐๐๐	เทียบด้วยนายพันโท
ชั้นที่ ๖	ศักดินา	๘๐๐	เทียบด้วยนายพันตรี
ชั้นที่ ๗	ศักดินา	๖๐๐	เทียบด้วยนายร้อยเอก
ชั้นที่ ๘	ศักดินา	๔๐๐	เทียบด้วยนายร้อยโท
ชั้นที่ ๙	ศักดินา	๒๐๐	เทียบด้วยนายร้อยตรี

ตำแหน่งที่ศักดินาในทำเนียบที่อยู่ในระหว่างชั้น คือศักดินา ๒,๔๐๐ หรือ ๑,๕๐๐ และ ๕๐๐ มีบ้าง แต่ไม่เป็นพื้นเหมือนอัตราที่ยกมาเรียงไว้^๕ อาจจะเป็นของเพิ่มขึ้นภายหลังก็ได้ ในทำเนียบศักดินาแบ่งความให้เห็นชัดว่า แต่โบราณมิได้ถือเอาบรรดาศักดิ์ซึ่งเป็นพระ หลวง ขุน เป็นสำคัญเท่ากับศักดินา ข้อนี้จะสังเกตเห็นได้ในทำเนียบ ถ้าเป็นตำแหน่งอันอยู่ในหน้าที่สำคัญแล้ว ถึงจะเป็นออกญาถือเป็นพระศักดินาก็กองสูง ถ้าหน้าที่ไม่สำคัญ ศักดินากงต่ำ ส่วนศักดินาพระราชวงศ์นั้นมิปานแพนในทำเนียบบอกชัดว่าตงชนภายหลัง จึงเป็นพิเศษส่วนหนึ่ง

การจัดทำเนียบหัวเมืองนั้น แต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีกำหนดเมืองชั้นเป็น ๓ ชั้น คือเมืองชั้นในการปกครองรวมอยู่ในราชธานี เมืองชั้นกลางการปกครองจัดเป็นแผนกต่างหากเฉพาะเมืองเมืองชั้นนอกเป็นเมืองประเทศราช เมื่อกรุงศรีอยุธยาแรกเป็นใหญ่

มณฑลกรุงสุโขทัยยังเป็นประเทศราช แม้เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราช
 สามพระยาให้พระรามศวรราชโอรสขึ้นไปครอง ก็ครองเป็นอย่าง
 ประเทศราช ครั้นถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะ
 พระองค์ได้เคยทรงครองมณฑลฝ่ายเหนือเองเมื่อยังเป็นพระรามศวร
 จึงให้เลิกวิธีปกครองอย่างเช่นเป็นประเทศราชเสีย ให้หัวเมืองเหนือ
 ต่างขึ้นตรงต่อพระนครศรีอยุธยาอย่างหัวเมืองชั้นกลาง เรียกว่า “เมือง
 พระยามหานคร” เจ้าเมืองต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาเหมือนข้าราชการ
 การทั้งปวง ว่าโดยลักษณะการปกครองหัวเมืองที่จัดเมื่อครั้งแผ่นดิน
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีเค้าเงื่อนอยู่ในทำเนียบเก่า ทำนอง
 การเห็นจะเป็นเช่นนั้น คือขยายอำนาจการปกครองของราชธานีให้
 กว้างขวางออกไป บรรดาหัวเมืองชั้นกลางที่ปกครองเป็นแผนกหนึ่ง
 ต่างหากอยู่แต่ก่อน เช่นเมืองสุพรรณบุรีเป็นต้น เมืองใดซึ่งสามารถ
 จะเอาไว้ใน การปกครองของราชธานีได้ เอามาเป็นหัวเมืองชั้นใน
 ตรวจตราว่ากล่าวจากราชธานีทั้งหมด เมืองที่อยู่ห่างออกไป จะตรวจ
 トラว่ากล่าวจากราชธานีไม่ถึง จึงจัดเป็นเมืองพระยามหานคร ให้
 ผู้ว่าราชการมียอำนาจบังคับบัญชาการสิทธิ์ขาดเป็นเมืองๆ มีชื่อเมือง
 พระยามหานครปรากฏอยู่ในต้นกฎหมายเทียรบาล คือเมืองนครราชสีมา
 หนึ่ง เมืองนครศรีธรรมราชหนึ่ง เมืองตะนาวศรีหนึ่ง เมืองทวาย
 หนึ่ง กับเมืองซึ่งแยกออกจากมณฑลราชธานีฝ่ายเหนือ คือ เมือง
 พิษณุโลกหนึ่ง เมืองสุโขทัยหนึ่ง เมืองสวรรคโลกหนึ่ง เมือง
 กำแพงเพชรหนึ่ง รวมคงเป็นหัวเมืองชั้นกลางอยู่แต่ ๘ เมือง เมือง
 ภายนอกนั้นออกไปก็ให้เป็นประเทศราช คงอยู่อย่างแต่ก่อน การ
 ปกครองหัวเมืองที่จัดเมื่อครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น ตาม

เหตุการณ์ที่ปรากฏต่อมาในเรื่องพงศาวดาร ได้ผลทั้งเป็นการดีและเป็นการร้าย ที่เป็นการดีคือราชธานีมีกำลังรพลชนกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก เพราะเหตุที่เจ้าหน้าท่งฝ่ายทหารและพลเรือนที่ได้จัดตั้งขึ้นจัดการแผนกของตนติดต่อแต่ราชธานีตลอดออกไปจนถึงหัวเมืองทั้งปวงอันกำหนดว่าเป็นเมืองชั้นใน^(๑) ที่ผลเป็นการร้ายนั้น คือ พวกพระยามหานครทางเมืองเหนือเกิดแย่งอำนาจกัน ในที่สุดพระยาบุรีศรีสุริระ เจ้าเมืองสวรรคโลกเป็นขบถ เอาเมืองไปขึ้นต่อพระเจ้าติโลกราชเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องทำสงครามอยู่หลายปีจึงได้เมืองกลับคืนมา ทรงเห็นว่าที่ตัวนเล็กมณฑลราชธานีฝ่ายเหนือผิออกไป จึงเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก รวมเมืองเป็นมณฑลราชธานีดังแต่ก่อน แต่นั้นก็กลับมีเจ้านายเป็นพระมหาอุปราชไปครองเมืองพิษณุโลกต่อมาอีกช้านาน

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งเป็นราชโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงสามารถในการปกครองทำนองเดียวกับสมเด็จพระราชบิดา ได้เสวยราชย์ครองกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๓๔ อยู่จน พ.ศ. ๒๐๗๒ เป็นเวลา ๓๘ ปี แม้ว่างศึกสงครามตลอดรัชกาลก็จริง แต่ปรากฏทั้งในหนังสือพระราชพงศาวดารและในกฎหมายเก่ายุติต้องกันว่า ได้ทรงจัดเพิ่มเติมต่อระเบียบการต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงจัดขึ้นอีกหลายอย่าง และเป็นการฝ่ายทหารเป็นพื้น กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารแต่โดยย่อว่า ทำ

(๑) การที่แยกหัวเมืองชั้นในให้ขึ้นมหาดไทยบ้าง กลาโหมและกรมท่าบ้าง เป็นการจัดชั้นหลัง แต่ก่อนราชการกระทรวงไหน กระทรวงนั้นบังคับตลอดถึงหัวเมืองชั้นใน

ตำราพิชัยสงครามอย่างหนึ่ง ทำสารบาณช้อย่างหนึ่ง ทำพิธีตาม
หัวเมืองอย่างหนึ่ง

ตำราพิชัยสงครามของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ยังมีปรากฏอยู่
บัดนี้ แต่กฎหมายอาชญาศึก (อันรวมไว้ในลักษณะขบถศึก)^(๑)
นอกจากนั้นจะมีอะไรอีกบ้างหาทราบชัดไม่ ด้วยตำราพิชัยสงคราม
ที่มีอยู่บัดนี้เป็นของรวบรวมขึ้นหลังและชำระแก้ไขมาเสียหลายคราว
ของเดิมเห็นจะไม่เหลือเท่าใดนัก

การทำสารบาณชื่อนี้คือ จัตววิธทำบาณชรีพลให้เรียกคนเข้า
กระบวนทัพสะดวกขึ้น และบางที่จะถึงแก้ไขระเบียบการควบคุมผู้คน
เป็นหมวดกองและกรมต่างๆ ด้วย เรื่องทำบาณชรีพลนี้ ทำนองแต่
ก่อนมากลาโหมจะเป็นพนักงานทำบาณชรีคนฝ่ายทหาร มหาศไทยเป็น
พนักงานทำบาณชรีคนฝ่ายพลเรือน แยกกันอยู่การไม่เรียบร้อย จึง
ตั้งกรมพระสุรัสวดีขึ้นเป็นพนักงานทำบาณชรีพลทั้งฝ่ายทหารพลเรือน
เลยเป็นแบบแผนสืบมาจนชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ หน้าที่กรมพระ
สุรัสวดีไม่แต่เฉพาะทำบาณชรีพลอย่างเดียว เป็นทั้งพนักงานเร่งรัด
ตรวจตราให้ผู้บังคับกรมต่าง ๆ ขวนขวายหาผู้คนมาเข้าทะเบียนและ
เป็นพนักงานกะเกณฑ์ทัพพลในเวลาที่มีการทัพศึกด้วย จึงเป็นกรมสำคัญ
กรมหนึ่ง

ที่เรียกในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าทำพิธีทุกเมืองนั้น คง
เป็นการจัดระเบียบกองทหารตามหัวเมือง เนื่องด้วยการทำสารบาณชรี

(๑) ในกฎหมายฉบับพิมพ์ว่า ตั้งแต่ปีชวด จุลศักราช ๗๔๖ ผิดไป ที่ถูกต้องปีชวด
จุลศักราช ๘๔๖ (พ.ศ. ๒๐๓๗) รู้ได้เพราะในกฎหมายเรื่องนี้ กล่าวถึงศักดิ์นา
อันเป็นของตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ต้องเป็นกฎหมายภายหลัง
ตั้งศักดิ์นาอยู่เอง

ที่ได้กล่าวมา ขอนมเฝ้าเจอนอยู่ในตำแหน่งกรมการหัวเมือง
ชั้นเดิม มีตำแหน่งสี่สิบแปดในพนักงานกรมพระสุรัสวดีอยู่ประจำทุกเมือง
แต่ตำแหน่งขุนพล ขุนมหาดไทยมีแต่เมืองพระยามหานคร เมืองชั้น
ในหาไม่มี คงเป็นเพราะรพลเมืองชั้นในจัตวาเบียดเข้ากองทัพหลวง
ในราชธานี แต่เมืองพระยามหานครนั้นจัตวาเบียดเป็นกองทัพต่าง
หาก ตามลักษณะการที่กล่าวมาแล้ว ชั้นนี้จัดลงตำราให้รู้จำนวนพล
และกระบวนทัพหัวเมืองได้ในราชธานีอยู่เสมอ จึงเรียกว่าทำพิธีทั่ว
ทุกหัวเมือง

ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีการสำคัญในฝ่ายทหาร
อีกอย่างหนึ่ง เหตุด้วยฝรั่งโปรตุเกสแล่นเรืออ้อมแหลมอาฟริกามาถึง
ประเทศทางตะวันออก มาได้เมืองชายทะเลในอินเดีย และเมือง
มะละกาในแหลมมลายูเป็นที่มั่น แล้วเข้ามาขอเป็นไมตรีกับไทย เมื่อ
พ.ศ. ๒๐๖๑ เพื่อจะไปมาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระรามา
ธิบดีโปรดพระราชทานอนุญาตให้มาค้าขายตามประสงค์ จึงมีฝรั่ง
โปรตุเกสเข้ามาอยู่ในเมืองไทยแต่นั้น พวกโปรตุเกสเป็นผู้นำวิธีใช้
ปืนไฟและวิชาทหารอย่างฝรั่งเข้ามาให้ไทยเป็นที่แรก

เรื่องตำนานการใช้ปืนนี้ ในหนังสือพงศาวดารเหนืออ้างว่าที่
เมืองสวรรคโลกมีปืนใหญ่ใช้ลูกดินเผามาแต่ก่อนพระร่วง และหนังสือ
พระราชพงศาวดารก็กล่าวว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระราเมศวรไปตีเมือง
เชียงใหม่ ได้เอาปืนใหญ่อิงกำแพงเมืองจนหักทำลาย แต่ในตำนาน
ของฝรั่ง^(๑) ว่าปืนใหญ่พืงมีใช้ในยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๑๕๑๘ อีกประการ

(๑) มีในหนังสือเอนไซโคลปีเดีย บริตานิเกะ

หนึ่ง ในพงศาวดารของประเทศที่ใกล้เคียงกับเมืองเรา ก็หาปรากฏ
เป็นหลักฐานว่า ประเทศใดมีปืนไฟใช้เมื่อก่อนพวกโปรตุเกสมาถึงไม่
ที่แท้เพราะพวกโปรตุเกสมีปืนไฟใช้รบพุ่ง จึงสามารถชิงเอาบ้านเมือง
ของพวกชาวตะวันออกได้ จึงเห็นว่าเป็นที่กล่าวในพงศาวดารของเรา
ว่ามีมาแต่ก่อนนั้นเห็นจะมีปืนไฟ อันศัพท์ว่า “ปืน” แต่โบราณ
เป็นชื่อสำหรับเรียกอาวุธ ซึ่งสามารถจะส่งเครื่องประหารไปได้ไกล
ศรก็เรียกว่าปืน มีอุทาหรณ์เช่นตรารูปพระนารายณ์ถือศรสำหรับ
พระมหาอุปราชแต่ก่อน เรียกว่าตรานารายณ์ทรงปืนฉะนั้นเป็นต้น
เมื่อเกิดปืนอย่างใหม่จึงได้เกิดคำประกอบสำหรับเรียกให้ต่างกัน เรียก
ปืนอย่างใหม่ว่าปืนไฟ เพราะใช้ยิงด้วยไฟ เรียกธนูกทนต์ซึ่งเป็น
ปืนอย่างเก่าว่าปืนยา เพราะลูกอาบยาพิษ แต่คนปืนนั้นได้ยืมว่า
เป็นของจีนก็ทำขึ้นก่อน ฝรั่งเศสได้ไปจากจีน

การทหารที่จัดเมื่อครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แม้ไม่สามารถ
จะทราบการฉ้อฉลได้ในปัจจุบันนี้ก็ แต่เห็นได้โดยเรื่องพงศาวดาร
ว่าการที่จัดนั้นจัดดีได้ประโยชน์จริง ด้วยต่อมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระ
ไชยราชาธิราช ราชบุตรของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งเสวยราชย์
เมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๗ มังตราพม่าเจ้าเมืองตองอูปราบปรามรามัญประเทศ
ไว้ได้ในอำนาจ แล้วราชาภิเศกทรงพระนามว่า พระเจ้าหงสาวดี
ตะเบงชเวตี้ มีอาณาพชนทางตะวันตก ยกกองทัพมาตีเมือง
เชียงกรานปลายแดนไทย^(๑) สมเด็จพระไชยราชาธิราชยกกองทัพ

(๑) เมืองนี้ไทยเรียกว่า เชียงกรานมาแต่โบราณ มอญเรียกว่า เค็งกรายัน ในหนังสือ
พระราชพงศาวดารตอนแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร เรียกตามสำเนียงพม่าว่า เมือง
แครง อยู่ทางลุ่มแม่น้ำสาละวินต่อแดนเมืองตาก

หลวงออกไป ได้รับกับพระเจ้าหงสาวดีเป็นสามารถ กองทัพมอญ
พ่ายแพ้แตกหนี ไทยได้อาณาเขตคืนหมด มีจดหมายเหตุ^(๑) ปรากฏ
ว่าในการสงครามครั้งทีกล่าวนั้น พวกโปรตุเกสที่เข้ามาค้าขายอยู่ใน
กรุงศรีอยุธยา ได้รับอาสาไปในกองทัพหลวง ๑๒๐ คน ไปรบพุ่งมี
ความชอบ สมเด็จพระไชยราชาธิราชจึงพระราชทานที่ดินทำบด
บ้านดินทางฝั่งตะวันตกข้างเหนือคลองตะเคียน ให้พวกโปรตุเกสตั้ง
ภูมิลำเนาอยู่ประจำในกรุงศรีอยุธยาแต่นั้นมา เข้าใจว่าเป็นครั้งแรก
ที่จะรับชาวต่างประเทศเป็นทหารอาสาในคราวนี้ จึงเป็นเยี่ยงอย่างที่จะ
เกิดพวกอาสาญี่ปุ่นและอาสาจามในชั้นหลัง

ถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ราชอนุชาของสมเด็จพระ
ไชยราชาธิราช ได้เสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑ พระเจ้าหงสาวดี
ตะเบงชเวต^๕ ซึ่งรบแพ้สมเด็จพระไชยราชาธิราชที่เมืองเชียงกราน
รวบรวมกำลังเป็นกองทัพใหญ่ยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์
หมายจะมาถึงพระนครศรีอยุธยาปล้นล้างความอภัยคอก^๕ ฝ่ายกรุงศรี
อยุธยาแต่ก่อนมาเคยแต่ไปรบบุกรุกประเทศอื่น ครั้นทำสงครามต่อสู้
ข้าศึก ซึ่งยกกองทัพใหญ่เข้ามาโดยมุ่งหมายจะตีราชธานีเป็นที่แรก
ตามความที่ปรากฏในเรื่องการสงครามครั้งนี้ ไทยต่อสู้แข็งแรงน่าชม
แม้พระสุริโยทัยอัศรมเหสี ก็แต่งพระองค์เป็นชายออกสงคราม ถึง
เข้าชนช้างกับข้าศึกโดยลำพังพระองค์ แก้วไชยพระราชสามีในเวลาเสียที่
ข้าศึก ยอมสละพระชนม์ชีพด้วยความภักดี กระบวนยุทธวิธีของไทย
ในครั้งนั้น เมื่อออกไปต่อสู้ข้าศึกที่เมืองสุพรรณบุรี เห็นว่าจะรับไม่อยู่

(๑) จดหมายเหตุของบันโตโปรตุเกส

หอสมุดแห่งชาติ
สาขางานวัฒนธรรมราช
๒๕

จึงถอยทัพกลับเข้ามาตั้งมั่นที่พระนครศรีอยุธยา ได้โดยมิได้พ่ายแพ้
ครั้นข้าศึกเข้ามาตั้งประชิดอยู่ ให้กองทัพหัวเมืองเหนือลงมาตีโอบหลัง
ข้าศึกจำต้องถอยทัพกลับไปและเสียรพเป็นอันมาก ล้วนส่อให้เห็น
ว่าวิชาการทหารของไทยในสมัยนั้นไม่เลวเลยทีเดียว เมื่อข้าศึกเลิกทัพ
กลับไปแล้วก็มีได้ประมาท เอาความคุ้นเคยที่ได้ในการสงครามครั้งนั้น
จับข้อที่ยังบกพร่องในวิธทหารไทยคิดแก้ไขเป็นหลายอย่าง มีปรากฏ
ในหนังสือพระราชพงศาวดารโดยย่อแต่พอรู้ลักษณะการ คือรอบบอม
ปราการตามหัวเมืองซึ่งเห็นไม่เป็นชัยภูมิในการต่อสู้ข้าศึก เช่นเมือง
สุพรรณบุรีเป็นต้น เสียหมดทุกแห่ง แล้วสร้างบอมปราการขึ้นใหม่
ในที่ชัยภูมิ เช่นพระนครศรีอยุธยา และเมืองพิษณุโลก สุโขทัย
เป็นต้น ให้มั่นคงแข็งแรงกว่าเดิม ให้สำรวจสามะโนคร้วและ
แก้ไขวิธีเรียกคนขึ้นทะเลเป็นนันทหาร อันเรียกว่าเลกสมสังกัตพรรค
ทั้งจะอธิบายในวิธเกณฑ์ทหารไทยต่อไปข้างหน้า แล้วตั้งเมืองขึ้นใน
เพิ่มเติมขึ้นอีกหลายเมือง คือ เมืองนนทบุรี เมืองสาครบุรี และ
เมืองนครชัยศรี เป็นต้น สำหรับเป็นที่รวบรวมคนในเวลาที่มีการทัพ
ศึกให้ไต่รวเร็วขึ้นกว่าเดิม ข้างมาพาทนะสำหรับใช้ในการศึก
ก็หาเพิ่มเติมขึ้นให้มาก มีการที่จัดในตอนนี้อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการ
แปลกใหม่ กล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารแต่ว่า “แปลงเรือแซ
เป็นเรือไชยและเรือศรัทธะสัตว์ต่าง ๆ” ที่แท้ขึ้น คือคิดสร้างเรือรบ
ขึ้นเป็นครั้งแรก ด้วยแต่ก่อนมาใช้เรือยาวอย่างที่เราเรียกว่าเรือแซ เป็นแต่
พาหนะสำหรับบรรทุกผู้คน และเครื่องยุทธภัณฑ์ในเวลายกทัพไปทาง
แม่น้ำลำคลอง ครั้นมีข้าศึกเข้ามาตั้งตักพระนคร พระนครศรีอยุธยา
มีแม่น้ำล้อมรอบ จึงเริ่มใช้วิธีเอาปืนลงเรือไปเที่ยวยิงข้าศึกมิให้อาจ

รุกกระชั้นพระนครเข้ามา เห็นได้ประโยชน์จึงได้คิดแปลงเรือแซ
 คือเสริมกราบทำแทนที่ตงบนใหญ่ไว้สำหรับใช้รบข้าศึก เรือรูปสัตว์
 เช่นเรือครุฑและเรือกระบี่ที่ยังมียุทกาวนั้น ก็มีบนใหญ่อยู่หัวเรือ
 ทุกลำ คงเป็นแบบแผนมาแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 จึงนับว่าเรือรบไทยมีขึ้นครั้งนั้นเป็นแรกที่ปรากฏในหนังสือพงศาว-
 ตาร แต่การทั้งปวงที่เตรียมตั้งกล่าวมา หาเป็นคุณแก่ไทยตั้ง
 ประสงค์ไม่ เพราะเมื่อมีบุรุษพิเศษขึ้นข้างฝ่ายข้าศึก คือพระเจ้า
 หงสาวดีบุเรงนอง อันนับในพงศาวดารว่าเป็นมหाराชองค์หนึ่ง
 เติมเป็นพระญาติและเป็นแม่ทัพคนสำคัญของพระเจ้าหงสาวดีตะเบง-
 ชเวต ได้เคยมาตีเมืองไทยมาร่ำมิลำเนาบ้านเมือง และคุ้นเคยกับ
 วิถีพุทธของไทยไปจนใจ ครั้นได้เสวยราชย์พยายามแผ่ราชอาณาจักร
 กว้างขวางไปทุกทิศ มีอำนาจตลอดมาถึงเมืองไทยใหญ่สืบเก่าเจ้าฟ้า
 และเมืองเชียงใหม่ ได้กำลังรพลมากกว่าครั้งพระเจ้าหงสาวดีตะเบง-
 ชเวตอีกเป็นอันมาก พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองเห็นจะตีเมืองไทยได้
 สำเร็จ จึงเกลี้ยขอช้างเผือกสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพอให้เป็นเหตุ
 ครั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิไม่ยอมประทานก็ยกกองทัพมา ความ
 ขัดข้องอันใดซึ่งเป็นเหตุให้เสียทีไทยเมื่อครั้งพระเจ้าหงสาวดีตะเบง-
 ชเวตยกมาคราวก่อน พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองคิดแก้ไขมาทุกข้อ
 คือข้อที่ไทยเคยตั้งรับที่ราชธานี แล้วให้กองทัพเมืองเหนือลงมาตี
 โอบหลัง คราวนี้พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองก็เปลี่ยนทางเดินทัพ
 เข้ามาตีหัวเมืองเหนือตักกำลังที่จะช่วยเสียก่อน แล้วจึงมาตีราชธานี
 ข้อที่ขัดสนเสบียงอาหารเมื่อคราวก่อน คราวนี้ได้เมืองเชียงใหม่ไว้ใน
 อำนาจแล้ว ให้เมืองเชียงใหม่ส่งเสบียง ไม่ต้องขนข้ามภูเขาเหมือน

แต่ก่อน ข้อที่กรุงศรีอยุธยาแม่น้ำล้อมรอบ ข้าศึกมาทางบกไม่สามารถจะเข้าใกล้พระนครได้ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองพยายามขบขันใหญ่อย่างมีกำลังอาจจะยังได้ไกลกว่าแต่ก่อนมาด้วยหลายร้อยกระบอก และจ้างพวกโปรตุเกสมาเป็นทหารขบขันใหญ่ ๔๐๐ คนแล้วเกณฑ์เรือเมืองเชียงใหม่ลงมาจัดเป็นกระบวนทัพเรือเพิ่มขึ้นอีกทัพหนึ่ง คือหงสาวดีครั้งนั้นดูเหมือนฝ่ายไทยจะไม่ได้คาดว่าข้าศึกจะยกเข้ามาทางเมืองตากอันเป็นทางอ้อม จึงมิได้จัดกองทัพกรุงเตรียมไปช่วยเมืองเหนือให้ทันทั่วที่ ถึงกระนั้นก็ปรากฏว่าไทยต่อสู้แข็งแรง พระยาสุโขทัยต่อสู้จนตัวตายในที่รบจึงเสียเมืองแก่ข้าศึก พระเจ้าหงสาวดีไปตีเมืองพิษณุโลกก็ตีไม่ได้ ต้องล้อมไว้จนข้างในเมืองหมดเสบียงอาหาร และเกิดไข้ทรพิษขึ้น พระมหาธรรมราชาจึงได้ยอมแพ้ กองทัพเรือรบที่สร้างใหม่ในกรุงศรีอยุธยาขึ้นไป ได้รับกับข้าศึกที่ราวปากน้ำโพ แต่ทว่ากำลังทัพเรือของข้าศึกไม่ไหว ขบขันใหญ่ของข้าศึกมีกำลังกว่า ต้องล่าถอยลงมา เมื่อกองทัพพระเจ้าหงสาวดีลงมาถึงخانพระนครศรีอยุธยา ก็เอาขบขันใหญ่ยิงเข้าไปถึงในพระนคร ถูกบ้านเรือนพังทลายและผู้คนล้มตายลงทุกวัน สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเห็นจะสู้ไม่ไหวจึงยอมเป็นไมตรี ประทานช้างเผือกและรับข้อขอร้องในการอย่างอื่นตามประสงค์ของพระเจ้าหงสาวดี การสงครามครั้งนี้ปรากฏว่าแพ้ชนะกันด้วยขบขันใหญ่เป็นครั้งแรกที่ปรากฏในพงสาวดารไทย แต่การที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิยอมประทานช้างเผือกไปครั้งนี้ไม่ตัดความรำคาญได้จริง ด้วยพระเจ้าหงสาวดีประสงค์จะเอาเมืองไทยไปเป็นเมืองขึ้น เรายังไม่ได้เป็นเมืองขึ้นก็ตั้งหน้าใช้อุบายยุยงพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็น

ราชบุตรเขยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ให้แตกครัวกับกรุงศรีอยุธยาจนเกิดเป็นอริกันขึ้นเอง ลงที่สุดพระมหาธรรมราชาที่พาพวกชาวเมืองเหนือไปเป็นพรรคพวกพม่ามอญ พระเจ้าหงสาวดีเห็นได้ทีจึงยกกองทัพใหญ่มาตีกรุงศรีอยุธยา คราวนี้ไทยถอยกำลังเสียเปรียบข้าศึกไม่มีประเทศที่จะได้ชัยชนะ แล้วยังต่อสู้แข็งแรงตระเตรียมการรักษาพระนครไว้ครบครัน พระเจ้าหงสาวดีมาตั้งล้อมพระนครให้เข้าตีหักเอาเท่าใดก็ไม่ได้ จนสมเด็จพระมหาจักรพรรดิประชวรสวรรคต สมเด็จพระมหินทราธิราช ราชโอรสได้ผ่านพิภพในเวลาข้าศึกกำลังล้อมพระนคร เมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๑ พระเจ้าหงสาวดีให้พระยาจักรีเข้าไปเป็นไส้ศึก สมเด็จพระมหินทราธิราชไม่รู้เท่าจึงเสียพระนคร พระเจ้าหงสาวดีได้กรุงศรีอยุธยาแล้วให้กวาดทรัพย์สินและเครื่องศาสตราวุธเอาไปเมืองหงสาวดีเสียเป็นอันมาก เหลือคนไว้แต่ ๑๐,๐๐๐ แล้วอภิเชกให้พระมหาธรรมราชาครอบครองกรุงศรีอยุธยาต่อมา กำลังกองทัพไทยที่จัดวางแบบแผนมาโดยลำดับตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอู่ทอง นับว่าเป็นหมกเพียงนี้ในเรื่องพงศาวดาร

๖. ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารตอนทหารสมเด็จพระนเรศวร

เมื่อครั้งพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองตีเมืองพิษณุโลกคราวศึกเรื่องช้างเผือก พระมหาธรรมราชาต่อสู้จนสิ้นกำลังจึงต้องยอมแพ้ ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีก็ยกย่องยอมให้เกียรติยศตามประเพณีสงคราม ให้พระมหาธรรมราชาถอนำกระทำสัตย์แล้ว ปล่อยให้ครองบ้านเมืองอยู่อย่างเดิม ครั้นเมื่อเสร็จศึกพระเจ้าหงสาวดีจะเลิกทัพกลับไป ตรัสขอพระนเรศวรโอรสพระองค์ใหญ่ของพระมหาธรรมราชาไปเลี้ยงเป็น

ราชบุตรบุญธรรม^(๑) พระมหาธรรมราชาที่๑ต้องถวาย เมื่อพระนเรศวรเสด็จไปเมืองหงสาวดีนั้น พระชันษาได้ ๔ ขวบ เสด็จไปอยู่ในราชสำนักพระเจ้าหงสาวดี ๖ ปี ทรงทราบภาษาและนิสัยของพม่ารามัญเจนพระฤทัย ครั้นพระเจ้าหงสาวดีได้กรุงศรีอยุธยา อภิเชกพระมหาธรรมราชาขึ้นครองราชสมบัติ ในคราวนั้นพระมหาธรรมราชาถวายพระสุพรรณเทวี พี่นางของสมเด็จพระนเรศวรเป็นมเหสี พระเจ้าหงสาวดีจึงให้สมเด็จพระนเรศวรกลับมาอยู่เมืองไทย เพื่อจะได้ช่วยพระราชบิดาปกครองราชอาณาจักร สมเด็จพระนเรศวรพระชันษาได้ ๑๕ ปี พระราชบิดาให้ขึ้นไปครองเมืองเหนืออยู่ ณ เมืองพิษณุโลก และครั้งนั้นเมืองไทยต้องเป็นประเทศราชขึ้นพระเจ้าหงสาวดีอยู่ ๑๕ ปี ไปมาถึงกันกับเมืองหงสาวดีอยู่เป็นนิจ แม้สมเด็จพระนเรศวรก็เห็นจะได้เสด็จไปเรื่อยๆ จึงปรากฏว่าไทยได้รับขนบธรรมเนียมแต่เมืองหงสาวดีมาใช้เป็นประเพณีหลายอย่าง คือจุลศักราชและกฎหมายมนุสารเป็นต้น ก็ปรากฏเค้าเงื่อนว่าใช้ในตอนนั้น ส่วนการทหารนั้นเชื่อได้เป็นแน่ว่า สมเด็จพระนเรศวรคงได้เอาพระทัยใส่ศึกษาแบบอย่างวิชาการทหารพม่ามาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ด้วยพระองค์มีอุปนิสัยเป็นนักรบ และทหารของพระเจ้าหงสาวดีในสมัยนั้นก็นับถือกันทั่วไปว่าหาชาติอื่นสู้มิได้ (เห็นจะนับถือกันคล้าย ๆ กับนับถือทหารเยอรมันเมื่อก่อนเกิดมหาสงคราม) ความที่กล่าวนี้มีเค้าเงื่อนอยู่ในหนังสือพิชัยสงครามของเกาทัณฑ์มีฉบับอยู่บัดนี้ ขอนติศาสตร์

(๑) การขอราชโอรสข้างฝ่ายผู้แพ้ไปเลี้ยงเป็นราชบุตรบุญธรรม เป็นประเพณีใช้กันในสมัยนั้นแทบทุกประเทศ ที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิรับนักพระสโพนักพระสทนต์ราชโอรสเจ้ากรุงกัมพูชามาเลี้ยงเป็นราชบุตรบุญธรรมก็เช่นเดียวกัน ที่แท้เป็นตัวจำนนนั่นเอง

เป็นต้น คุณคล้ายกับพม่า และมีรูปแผนที่เมืองพิษณุโลก บอกระยะทางที่จะไปเมืองไคโกล์ไกลเท่าใด ติดอยู่ในหนังสือพิชัยสงคราม ส่อให้เห็นว่า คงเป็นของสมเด็จพระนเรศวรทรงคิดทำขึ้น เพื่อจะแก้ไขตำราพิชัยสงครามของไทยให้ดีขึ้นสมัย (กำหนดเดียวกับที่กรมเสนาธิการคิดแบบแผนยุทธวิธี แต่ตำราพิชัยสงครามไทยที่มีอยู่บัดนี้มีรอยแก้ไขหลังมาอีก หาใช่ของสมเด็จพระนเรศวรทั้งนั้นไม่) ว่าโดยย่อ เชื่อได้ว่าวิธีการทหารไทยมาจัดใหม่เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรอีกครั้งหนึ่ง แต่การทหารไทยที่จัดครั้งพระเจ้าอยู่หัวองค์กับครั้งสมเด็จพระนเรศวรผิดกันเป็นข้อสำคัญโดยเหตุการณ์บ้านเมืองต่างกัน เมื่อครั้งพระเจ้าอยู่หัวองค์เป็นเวลากรุงศรีอยุธยากำลังเจริญ การที่จัดไม่มีผู้ใดขัดขวาง ก็ตั้งหน้ามุ่งหมายขยายอำนาจและอาณาเขตให้กว้างขวาง ต่อกออกไปภายนอก แต่ครั้งสมเด็จพระนเรศวรเป็นเวลากลับเมืองตกต่ำต้องอยู่ในอำนาจของศัตรู กำลังรพลก็มีเหลืออยู่น้อย ความมุ่งหมายแม้แต่เพียงที่จะให้ไทยกลับเป็นอิสระแก่ตนดังแต่ก่อน ก็มีศัตรูซึ่งกำลังมากกว่า คอยขัดขวางทางที่จะให้สำเร็จทั้งประสงค์จึงลำบาก ยิ่งนัก จะสามารถทำได้แต่ด้วยอุบาย ๒ ประการ คือ ต้องคิดอ่านให้คนน้อยสู้คนมากได้ประการหนึ่ง ต้องคอยที่ทำต่อในเวลาที่มีโอกาสเหมาะแก่การประการหนึ่ง สมเด็จพระนเรศวรทรงดำเนินในอุบายทั้ง ๒ ประการที่กล่าวมานี้ ตั้งแต่ต้นจนตลอดเรื่องที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร เรื่องสงครามของสมเด็จพระนเรศวรเป็นเรื่องน่าฟังมีรูเบือ แต่มีข้อที่ข้อเรื่องของหนังสือนี้จึงจะยกไว้ไม่พรรณนา และเชื่อว่าท่านทั้งหลายที่ได้รับหนังสือนี้ไป ก็เห็นจะได้เคยอ่านกันจนใจแล้วโดยมาก ถ้าใครอยากจะอ่านอีก ขอแนะนำให้อ่านในหนังสือ

เรื่องพงศาวดารเรารบพม่าเล่ม ๑ ซึ่งว่าด้วยรบเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา
 เพราะเรื่องราวและคำอธิบายบริบูรณ์กว่าในหนังสืออื่นที่มีอยู่บัดนี้ จะ
 กล่าวในที่นี้แต่โดยย่อพอให้รู้เรื่องราว คือสมเด็จพระนเรศวรทรง
 พยายามฝึกหัดจัดทหารอยู่ ๑๕ ปี ในระหว่างนั้นคงทำดีต่อพระเจ้า
 หงสาวดีบุเรงนองมิให้มีเหตุระแวงสงสัย พอพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง
 สิ้นพระชนม์ มังไชยสิงห์ราชโอรสผู้เป็นพระมหาอุปราชได้รับ
 รัชทายาท ทรงพระนามว่าพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรง ผู้คนไม่นับถือ
 ยำเกรงเหมือนพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง สมเด็จพระนเรศวรได้โอกาส
 ก็ประกาศเมืองไทยเป็นอิสระภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๗ ขับไล่พวกพม่า
 ที่มากำกับกลับไปหมด พระเจ้าหงสาวดีก็ให้กองทัพมาปราบปราม
 หลายครั้ง สมเด็จพระนเรศวรก็แตกไปทุกที จนถึงพระเจ้าหงสาวดี
 ยกกองทัพใหญ่มาเอง ก็มาเสียทีสมเด็จพระนเรศวรต้องเลิกทัพกลับไป
 สมเด็จพระนเรศวรเสด็จผ่านพิภพเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๓ ต่อมาพระเจ้า
 หงสาวดีให้พระมหาอุปราชยกกองทัพไปอีก ก็มาสิ้นชีพเพราะชนช้าง
 กับสมเด็จพระนเรศวร แทนนั้นพระเจ้าหงสาวดีก็เซ็ดขยายด สมเด็จพระ
 นเรศวรได้ก็จึงยกออกไปตีเมืองหงสาวดีบ้าง ได้หัวเมืองมอญ
 ตลอดไปจนเมืองหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีต้องอพยพหนีไปอาศัย
 เมืองตองอู เลยไปสิ้นพระชนม์อยู่ที่นั่น วิธีทำสงครามของสมเด็จพระ
 นเรศวรที่ใช้กำลังคนน้อยต่อสู้คนมากได้ เพราะเอาพระองค์ออก
 หน้า นำพลเข้ารบประจัญบานเอง ดังเช่นเมื่อครั้งทรงคาบพระแสง
 คาบนำพลเข้าเป็นค่ายพระเจ้าหงสาวดี ครั้นนั้นถึงพระเจ้าหงสาวดีออก
 พระโอษฐ์ว่า “พระนเรศวรทำสงครามกล้าหาญเกินนัก เหมือนเอา
 พิมเสนมาแลกเกลือ” ดังนี้ เพราะไม่เคยมีประเพณีที่นายทัพพม่าหรือ

ไทยจะออกนำพลด้วยตนเองมาแต่ก่อน ดูเป็นวิธีที่สมเด็จพระนเรศวร
ทรงประพฤตินั้นในสมัยนั้น อีกประการหนึ่ง สมเด็จพระนเรศวร
ไม่ยอมให้ข้าศึกมีโอกาสดำรงทำมาก่อน ข้อนั้นตัวอย่างดังเช่นครั้งพระเจ้า
หงสาวดีให้พระยาพลศึกกับพระเจ้าเชียงใหม่ยกมา ๒ ทาง ให้มาสมทบ
กันที่พระนครศรีอยุธยา พอพระยาพลศึกล่วงแดนไทยเข้ามาทาง
ตะวันตก สมเด็จพระนเรศวรก็ชิงไปตีเสียที่เมืองสุพรรณ มิให้ทัน
พระเจ้าเชียงใหม่ลงมาถึง แล้วจึงยกไปตีกองทัพเมืองเชียงใหม่ที่
ปากน้ำบางพดชาทางข้างเหนือ ข้าศึกไม่สามารถจะรวมกำลังกันได้
ก็พ่ายแพ้ไปทั้ง ๒ ทาง แต่วิธีการสงครามของสมเด็จพระนเรศวรนั้น
ถ้าไม่ได้ท่วงท่าที่ไม่ทำ ดังเช่นครั้งพระเจ้าหงสาวดียกกองทัพใหญ่มา
เอง สมเด็จพระนเรศวรเห็นข้าศึกมีกำลังมากยกมาพร้อมกันก็ไม่
ออกรบ เป็นแต่รักษาพระนครนั้นไว้ แต่งแต่กองโจรให้เที่ยวคอยตี
ลำเลียงเสบียงอาหารมิให้ส่งมาถึงกองทัพข้าศึกได้สะดวก จนข้าศึก
ขัดสนเสบียงอาหาร เกิดความไข้เจ็บขึ้นในกองทัพ พอเห็นข้าศึก
รวนเรก็ออกปล้นทัพกระหน่ำไปทุกวัน มิให้ข้าศึกรู้ตัวว่าจะปล้นทัพ
ไหนทางไหนเมื่อใด ต้องระวังตัวไม่มีเวลาที่จะพักผ่อนนอนใจได้
ไม่ช้าพระเจ้าหงสาวดีก็ต้องเลิกทัพกลับไป กระบวนศึกของสมเด็จพระ
นเรศวรนับว่าเป็นวิธีใหม่มีขึ้นในยุทธวิธีไทย ได้เป็นแบบแผน
ใช้สืบมาจนครั้งกรุงธนบุรี และในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับกรมพระราชวังบวรมหาสุร-
สิงหนาทรบพม่าหลายคราว แต่ส่วนวิธีการกะเกณฑ์ผู้คนและวิธีจัด
หมวดกองกรมทหารครั้งสมเด็จพระนเรศวร จะแก้ไขแบบเดิมประการ
ใดหาปรากฏไม่ ปรากฏแต่ลักษณะปกครองหัวเมือง เล็กมณฑลฝ่าย

เหนือและเมืองพระยามหานคร จัดหัวเมืองเป็นเมืองชั้นกรุง ฯ ท่งนั้น
กำหนดเมืองเป็นชั้นเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี และเมืองชั้นใน
(เรียกกันว่าเมืองจัตวา) เมืองชั้นเอก โท ตรี มีเมืองน้อยชั้นมากบ้าง
น้อยบ้าง การปกครองรวมเป็นส่วนเฉพาะเมือง (คล้ายมณฑลทุก
วันนี้) เมืองชั้นในเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ปกครองจากราชธานีเหมือน
อย่างเดิม

๗. ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารตอนตงกองทหารชาวต่างประเทศ

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงทำสงครามกับอริราชศัตรูและมีชัยชนะ
พระเจ้าหงสาวดีครั้งนั้น พระเกียรติยศเลื่องลือแพร่หลายไปในนานา
ประเทศ เป็นเหตุให้พวกต่างชาติต่างภาษาพากันนิยมเมืองไทย ที่เห็น
ความดีศรีอันมาพึ่งพระบรมโพธิ์ เช่น พวกมอญ พวกจาม และพวก
มลายูเป็นต้นก็มี ที่เข้ามาค้าขาย เช่น พวกแขกชาวอินเดีย แขกชาว
เปอร์เซีย และฝรั่งชาวฮอลันดาเป็นต้นก็มี มีความปรากฏในจดหมายเหตุ
จีนว่า ในสมัยนั้นประเทศจีนเกิดเป็นอริกับญีปุ่น และว่าสมเด็จพระ
นเรศวรรับจะให้กองทัพไทยไปช่วยจีนตีเมืองญีปุ่น แต่จะไม่ได้
ไปเพราะเหตุไรหากกล่าวต่อไปไม่ แต่ไปปรากฏในจดหมายเหตุทาง
เมืองญีปุ่นว่า ญีปุ่นได้มาเป็นมิตรกับไทยในครั้งนั้น และมีพวก
ญีปุ่นมาค้าขายถึงเมืองไทยแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา สมเด็จพระนเรศวร
เสวยราชย์อยู่ ๑๕ ปี เสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๘ สมเด็จพระ
พระเอกาทศรถ ราชอนุชาได้รับรัชทายาท ก็มีพระเกียรติยศเป็นที่
ยำเกรงของนานาประเทศต่อมา ด้วยพระองค์ได้ทรงทำสงครามเป็นคู่
พระราชหฤทัยของสมเด็จพระเชษฐาธิราช ปรากฏพระเกียรติยศมา

ด้วยกัน แต่เมื่อถึงแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ผลร้ายอันเกิดแก่การ
สงครามจับปรากฏ คือที่กำลังบ้านเมืองร่อยหรอลง เพราะธรรมดาทำ
สงครามถึงจะมีชัยชนะ ผู้คนพลทหารย่อมล้มตายมีมากไม่น้อยทุกคราว
ไป ถ้าการสงครามทำติดต่อกันนาน ผู้คนก็ยิ่งเปลืองไปทุกที เมื่อ
แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ จำนวนทหารไทยน้อยลงด้วยเหตุนี้
จึงยอมรับพวกชาวต่างประเทศที่เข้ามาตั้งภูมิลำเนาพึ่งพระบารมีอยู่ใน
พระนครบรรดามีใจสมัครให้เข้าเป็นทหาร เรียกว่าทหารอาสา คือกรม
อาสาญี่ปุ่นเป็นต้น กรมทหารอาสาจาม และพวกเชื้อสายฝรั่งโปรตุเกส
ที่จัดเป็นกรมทหารแม่นปืน ก็เห็นจะมีขึ้นในสมัยนี้ และบางทีจะมี
กรมอาสาพวกชาติอื่นอีก มีจดหมายเหตุของพวกฮอลันดาปรากฏว่า
เจ้าออเรนจ์ซึ่งครองประเทศฮอลแลนด์ ได้ส่งปืนใหญ่มากมายสมเด็จพระ
เอกาทศรถชุดหนึ่ง อยู่มามีการทัพ ได้โปรดให้พวกฮอลันดาเข้า
กองทัพไปสำหรับประจำป็นราชบรรณาการ เข้าใจว่ากองทหารอาสา
ซึ่งเป็นชาวต่างประเทศเกิดมีขึ้น เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ
เป็นที่แรก เพราะฉะนั้น วิธีการทหารอย่างแขกฝรั่งและญี่ปุ่นก็คงมี
แทรกแซงเข้ามาบ้างในสมัยนั้น มีการแปลกปรากฏในตอนนี้อย่าง
หนึ่งที่ไทยทำขึ้นได้เอง จะเป็นปืนใหญ่หรือปืนเล็กขี้นสงสัยอยู่ แต่
ได้ส่งเป็นของบรรณาการตอบแทนไปยังเมืองญี่ปุ่น มีสำเนาหนังสือ
โชกุนผู้สำเร็จราชการแผ่นดินญี่ปุ่นตอบสรรเสริญปืนไทย และว่าจะ
ใครได้รับพระราชทานเพิ่มเติมอีกดังนี้ นับว่าเป็นเกียรติยศการทหาร
ไทยที่เกิดขึ้นในครั้งสมเด็จพระนเรศวร ยังมีต่อมาตลอดรัชกาลสมเด็จพระ
เอกาทศรถ จนสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๑๖๓ แต่นั่นก็จับเกิดเหตุ
ร้ายในเมืองไทย เพราะแย่งชิงราชสมบัติติดต่อกันมาหลายครั้ง ตั้งแต่

แผ่นดินเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ ราชโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถ จน
สิ้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ พวกข้างแพ้ถูกฆ่าฟัน ก็หมดสิ้น
นายทหารไทยเปลืองไปทุกที แม้พวกไพร่พลฝ่ายไหนแพ้ก็มักถูกลด
ศักดิ์ให้เลวลง เป็นเหตุให้ผู้คนเกิดระอาหน้าทีทหาร การทหารจึง
ต้องอาศัยพวกทหารอาสาชาวต่างประเทศยิ่งขึ้นทุกที เมื่อถึงแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์ ได้ทำสงครามชนะพม่าก็จริง แต่แม่ทัพนายกอง
ที่เป็นคนสำคัญ เป็นชาวต่างชาติเข้าเจือปนเป็นอันมาก ในที่สุดถึงหา
คนอังกฤษและฝรั่งเศสมาใช้เป็นทหาร การเป็นประโยชน์อยู่เพียงใน
แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ด้วยพระองค์ทรงพระปรีชาสามารถใน
รัฐฎาภิบาลนโยบาย ครั้นสิ้นรัชกาลเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑ ก็เกิดวุ่น จวน
จะเสียทีแก่ฝรั่งต่างประเทศ หากว่าไทยรวมกันเข้าเป็นกำลังของ
พระเพทราชา จึงสามารถขับไล่ทหารฝรั่งไปจากบ้านเมืองได้

๘. ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารตอนกรุงศรีอยุธยาถึงความเสื่อม

ตามเรื่องพงศาวดาร การที่พระเพทราชาคิดกำจัดทหารฝรั่งซึ่ง
เข้ามาอยู่ในเมืองไทยเมื่อสมเด็จพระนารายณ์สวรรคตนั้น เดิมคิดจะ
ถวายราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัยทศราชอนุชา เพราะสมเด็จพระนารายณ์
ไม่มีพระราชโอรส ถ้าเป็นไปได้ตั้งพระเพทราชาประสงก์แต่เดิม การ
ต่อมาก็เห็นจะไม่วุ่นวายใหญ่หลวง แต่หลวงสรศักดิ์บุตรพระเพทราชา
มักใหญ่ใฝ่สูง จะใคร่ได้ราชสมบัติแก่ตนในภายหลัง จึงให้ลอบปลง
พระชนม์พระอนุชาสมเด็จพระนารายณ์เสียทั้ง ๒ พระองค์^(๑) ให้หมด

(๑) ที่ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เจ้าฟ้าอภัยทศเป็นพระราชโอรสสมเด็จพระ
นารายณ์นั้นผิด ตามจดหมายเหตุทุกฉบับในครั้งนั้นว่า เป็นราชอนุชา และมี
พระราชอนุชาอีกพระองค์หนึ่ง รวมเป็น ๒ พระองค์ด้วยกัน

รัชทายาทที่จะสืบพระราชวงศ์สมเด็จพระนารายณ์ ฝืนใจให้พระเพท
 ราชาทองตั้งตัวเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ครั้นพระเพทราชาขึ้นครองราช-
 สมบัติ คนทั้งหลายโดยมากก็ลงเนื้อความเห็นว่าพระเพทราชาคิดขบถ
 การที่ทำมาหาได้คิดจะกำจัดแต่ศัตรูบ้านเมืองโดยสัจจิตไม่ ผู้ที่ได้เข้า
 เป็นพวกพากันเอาใจออกหากเสียเป็นอันมาก ที่เป็นเจ้าเมืองมีกำลัง
 เช่นเมืองนครราชสีมาและเมืองนครศรีธรรมราชก็ตั้งแข็งเมืองไม่ยอม
 เข้ามาถือนำกระทำการสัตย์ต่อพระเพทราชา เกิดกระต้างกระเตืองทั่วไป
 ในครั้งนั้น ตลอดจนถึงราษฎรพลเมือง มีเรื่องปรากฏเป็นตัวอย่างอยู่
 ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า มหาเกลือกของเจ้าฟ้าอภัยทศที่ถูก
 ปลงพระชนม์คนหนึ่ง ชื่อว่าธรรมเถียร ออกไปยังเมืองนครนายก
 ไปหลอกลวงพวกชาวเมืองว่า ตัวเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ หนีรอดออกไป
 ได้ ก็มีพวกชาวเมืองเชื่อถ้อยพากันมาเข้าด้วย อ้ายธรรมเถียรจึงเข้ามา
 ตั้งช่องสุมรพลที่เมืองสระบุรี ผู้คนที่ไม่มีความจริงก็พากันไปเข้าอยู่
 กับอ้ายธรรมเถียรเป็นอันมาก ด้วยความซื่อตรงต่อพระราชวงศ์ จน
 รวมกันได้เป็นกองทัพ ยกเข้ามาตั้งติดพระนครศรีอยุธยา แต่มาพ่าย
 แพ้ในเวลารบพุ่ง ในครั้งนั้นพระเพทราชากับหลวงสรศักดิ์ไม่รู้ว่าศัตรู
 จะมีอยู่ที่ไหนบ้าง สงสัยใครก็ฆ่าเสีย แม้จนหลานชายซึ่งยกขึ้นเป็น
 กรมพระราชวังหลัง และเจ้าพระยาสุรสงคราม ซึ่งเป็นคู่ศึกกันมา
 แต่ก่อนก็ถูกกำจัด พระเพทราชาต้องปราบปรามเสียนศัตร้อยหลายปี
 จึงราบคาบ ผลของการครั้งนั้นมีตลอดไปจนถึงต้องแก้ไขประเพณีการ
 ปกครองบ้านเมือง โดยไม่วางใจในข้าราชการเหมือนอย่างแต่ก่อน ยก
 เป็นตัวอย่างตั้งเช่นการปกครองหัวเมือง แต่ก่อนมหาราชการกระทรวง
 ไทหนกระทรวงนั้นว่ากล่าวออกไปถึงหัวเมือง เปลี่ยนเป็นแบ่งหัวเมือง

ฝ่ายเหนือให้ชนมหาศไทย หัวเมืองบั๊กซ์ใต้ให้ชนกลาโหม ให้
 เจ้าหน้าที่มีอำนาจพอไล่เสียกัน ระเบียบราชการในกรุงเทพ ฯ หลวง
 สรรค์กิจซึ่งได้เป็นกรมพระราชวังบวร ฯ มหาอุปราช ก็ตั้งทำเนียบ
 ขุนนางวังหน้าเพิ่มเติมขึ้นเพื่อเป็นกำลังรักษาพระองค์แยกออกไปอีก
 ฝ่ายหนึ่ง ว่าโดยย่อ แบบแผนวิธีราชการก่อนนั้นมาตั้งขึ้นด้วยความ
 มุ่งหมายต่อศัตรูภายนอก เปลี่ยนแปลงมาเป็นความมุ่งหมายต่อศัตรู
 ภายใน ก็เป็นธรรมดาที่จะมีผลไปข้างความเสื่อมทราม และผลนั้นก็
 แลเห็นในไม่ช้า พอสิ้นรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๕
 เจ้าฟ้าพรพระมหาอุปราช ราชอนุชา กับเจ้าฟ้าอภัย เจ้าฟ้าปรเมศวร์
 ราชโอรสแย่งราชสมบัติกัน พวกวังหน้ากับพวกวังหลวงก็เกิดรบ
 กันขึ้นกลางเมือง ฆ่าฟันกันเป็นเบือ พระมหาอุปราชมีชัยชนะ พวก
 วังหลวงถูกกำจัดพินาศไปในคราวนั้นอีก กำลังบ้านเมืองก็อ่อนแอลง
 อีกชั้นหนึ่ง ข้อที่มีความปรากฏในเรื่องพงศาวดารและจดหมายเหตุ
 ครึ่งแผ่นดินเจ้าฟ้าพร ซึ่งเสวยราชย์ทรงพระนามว่า พระมหาธรรม-
 ราชา (ที่ ๒) แต่เรียกกันเป็นสามัญในชั้นหลังว่า พระเจ้าบรมโกศรู้
 ให้แลเห็นเป็นอุทาหรณ์หลายเรื่อง เช่นครั้งหนึ่งเสด็จประพาสเมือง
 ลพบุรี ทางในกรุง ฯ พวกจีนรวมกันสัก ๓๐๐ คน บังอาจถึงเข้าปล้น
 พระราชวังหลวง อีกครั้งหนึ่งจะทำพระเมรุกลางเมือง กระบวนแห่
 ขาดจำนวนไปเพียง ๖๐ คน ถึงเสนาบดีนำความขึ้นกราบบังคมทูลขอ
 เรียนพระราชปฏิบัติ ต้องโปรด ฯ ให้ชักคนที่อยู่ประจำหน้าที่เอาไป
 เป็นเกณฑ์แห่ดังนี้ การทหารในสมัยนั้นเห็นจะเสื่อมทรามลงกว่า
 แต่ก่อนเป็นอันมาก ประเพณีการทหารบางอย่างอันเป็นประวัติก่อ
 ยุทธวินัย คงเช่นยอมให้ไพร่พลเสียเงินจ้างคนเข้าเวรรับราชการแทน

ตัวไต้^๕นั้นเป็นต้น ก็เห็นจะมีขึ้นในสมัยนั้น โดยจะมีเหตุอันใดอันหนึ่ง
เกิดขึ้น ดังเช่นมุลนายไม่สามารถจะติดตามเอาตัวคนมารับราชการได้
เต็มจำนวน จึงเห็นประโยชน์ในการที่จะผ่อนผันเอาใจไพร่ แล้วก็เลย
เป็นธรรมเนียมต่อมา เพราะในระยะเวลา ๗๐ ปี ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระ
เพทราชาจนถึงรัชกาลพระเจ้าบรมโกษ^๕ ทุ่งประเทศที่ใกล้เคียง
กับเมืองไทย พวกกันทรวิชัย^๕ รบด้วยเรื่องรบพุ่งกันบ้าง เกิดจลาจล
ภายในบ้าง ทั้งพม่า มอญ ลาว เขมร เมืองไทยปราศจากเหตุที่จะต้อง
เกรงเกรงศัตรูต่างประเทศ ยิ่งมาถึงเมื่อแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษ^๕ มีแต่
ต่างประเทศมาอ่อนน้อมหรือมาขอเป็นไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา ภายใน
ก็สิ้นเสี้ยนศัตรูราบคาบทั่วพระราชอาณาเขต จึงยกย่องกันมาแต่ก่อน
ว่า เมื่อแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษ^๕ นั้นบ้านเมืองรุ่งเรือง มักอ้างกัน
ในสมัยเมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ว่าเป็น “^๕ครุฑบ้านเมืองดี” ดัง
เพราะต่อมาถึงแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ^๕ พระที่นั่งสุริยาศรีอมรินทร์ครองกรุง-
ศรีอยุธยา การท่งปวงเลวทรามหนักลงไป เมื่อมีศึกพม่าเข้ามา การที่
ต่อสู้เลวทราม เช่นหลงเชื่อวิทยาคุณเป็นใหญ่ยิ่งกว่ายุทธวิธี จึงเสีย
กรุงศรีอยุธยาแก่พม่า^๕ ชาติศึกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๐ ด้วยประการฉะนี้ เล่า
เรื่องพงศาวดารที่เกี่ยวข้องแก่การเกณฑ์ทหารมาพอให้เห็นเหตุการณ์.

ว่าด้วยลักษณะเกณฑ์ทหารอย่างโบราณ

ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ข้างต้นหนังสือว่า ไม่มีหนังสือเก่าเรื่องหนึ่ง
เรื่องใดที่จะได้แสดงวิธีเกณฑ์ทหารไทยอย่างโบราณไว้ชัดเจน การที่
เรียบเรียงหนังสือเรื่องนี้ ข้าพเจ้าตรวจเห็นเค้าเงื่อนอันมีอยู่ในหนังสือ

ต่าง ๆ คือ พงศาวดาร กฎหมาย และทำเนียบเก่าเป็นต้น คิดเรียบเรียงขึ้นตามอัธยาศัย เพราะฉะนั้นอาจจะวิลาสพลากพลึงได้ ขอบอกซ้ำสำหรับที่จะอธิบายวิธีเกณฑ์ทหารต่อไปนี้อีกครั้งหนึ่ง อีกประการหนึ่ง วิธีการทหารไทยได้จัดการแก้ไขเปลี่ยนแปลงมาตามเหตุการณ์หลายครั้งหลายคราว การอย่างใดจะได้จัดในคราวไหนเพียงใด ทราบแน่ไปกว่าในเรื่องพงศาวดารที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นไม่ได้ จำต้องรวมแสดงแต่พอแลเห็นรูปลักษณะการที่จะกล่าวต่อไปนี้

๑. ว่าด้วยบุคคลที่ต้องเป็นทหาร

การเกณฑ์ทหารแต่โบราณกำหนดบุคคลเป็น ๔ พวก คือ ไทย พวกหนึ่ง นักบวชพวกหนึ่ง คนต่างชาติพวกหนึ่ง ทาสพวกหนึ่ง

บรรดาชายไทยไม่ว่ายศศักดิ์หรือสกุลอย่างใด ต้องเป็นทหารทั้งนั้น เชื้อสายคนชาติอื่นอันเกิดในประเทศนั้นนับว่าเป็นไทย แต่คนชาติไทยที่ตกเป็นทาส ไม่นับว่าเป็นไทยในวิธีเกณฑ์ทหาร

นักบวชนั้น ไม่ว่าบวชในพระพุทธศาสนาหรือไสยศาสตร์ ยกเว้นไม่เกณฑ์เป็นทหาร ความชอบมีเรื่องกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ เจ้าพระยาวิไชยนทร์ให้ศึกพระภิกษุสามเณรออกมารับราชการ (ทหาร) แต่มีจดหมายเหตุของฝรั่งแต่งไว้ในครั้งนั้นว่า มีคนหลีกเลียงราชการทหาร ออกบวชเป็นพระภิกษุสามเณรมากนัก สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้หลวงสรศักดิ์เป็นแม่กองพิจารณาเลือกสีกเสียเป็นอันมากทั้งนี้ น่าจะจริงอย่างฝรั่งว่า เพราะวิไชยนทร์เป็นคริสตัง สมเด็จพระนารายณ์เห็นจะไม่โปรดให้มีอำนาจเหนือพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา

คนต่างประเทศแต่โบราณกำหนดเป็น ๓ จำพวก คือ (๑) จำพวกที่ไปมาค้าขายชั่วคราว เป็นแต่เรียกใช้หรือเรียกเงินแทนแรง เป็นครั้งเป็นคราวไม่เกณฑ์เป็นทหาร (๒) จำพวกที่มาตั้งภูมิลำเนา อยู่ประจำในพระนคร ถ้าใครสมัครก็ยอมรับเป็นทหารอาสา (๓) จำพวกลูกหลานเชื้อสายของชาวต่างประเทศอันเกิดในเมืองไทย (เช่น พวกเชื้อสายโปรตุเกสที่อยู่กุยจีน) เกณฑ์เหมือนกับไทย

คนที่เกณฑ์เป็นทาสเป็นเชลยนั้น จะเป็นไทยหรือเป็นคนชาติอื่นก็ตาม ถือว่าเป็นคนชั้นเลวคล้ายกับปศุสัตว์ สำหรับแต่จะเป็นบ่าวไพร่ จึง เป็นแต่เกณฑ์ใช้แรง ไม่ให้ฝึกหัดเป็นทหาร

๒. กำหนดเวลารับราชการ

การเกณฑ์ทหารนับว่าคนอายุ ๑๘ ปี ถึงกำหนดจะต้องเป็น ทหาร ต้องรับราชการอยู่จนอายุ ๖๐ ปี จึงปลดปล่อย แต่ถ้ามีลูกชาย เข้ารับราชการ ๓ คนก่อนพ่ออายุ ๖๐ ปี ก็ปลดปล่อยลูกกัน กำหนด เช่นกล่าวนี้อนุโลมถึงบุคคลจำพวกซึ่งมีหน้าที่รับราชการอย่างอื่น เช่น เสียเงินแทนแรงเป็นต้น อันมิต้องเป็นทหารด้วย

การที่เข้าทะเบียนเกณฑ์นั้น เมื่ออายุยังอยู่ในระหว่าง ๑๘ ปี ไปหา ๒๐ ปี เรียกว่าไพร่สม ให้มุลนายฝึกหัดไปก่อน ยังมีต้อง รับราชการ เมื่ออายุพ้น ๒๐ ปีแล้ว จึงยกขึ้นเป็นตัวทหาร เรียกว่า ไพร่หลวง

ไพร่หลวงมีหน้าที่ต้องมาอยู่ประจำราชการปีละ ๖ เดือนเป็นนิจ กำหนดนัยภายหลังลดลงมาเป็นปีละ ๔ เดือน (มาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ลดลงคงแต่ปีละ ๓ เดือน)

เมื่อเกิดวิธียอมให้ไพร่เสียเงินจ้างคนรับราชการแทนตัวได้ในเวลาปรกติ ไพร่หลวงต้องเสียค่าจ้างเดือนละ ๖ บาท ทาสเพียงปีละ ๖ สลึง (คือบาท ๑ กับ ๕๐ สตางค์) เงินค่าจ้างคนแทนเช่นนี้ชั้นแรกเห็นจะให้มูลนายจัดจ้างคนแทนจริง ๆ แต่ชั้นหลังมารัฐบาลยอมรับเงินนั้นในเวลาบ้านเมืองเป็นปรกติ จึงเลยเรียกว่า ค่าราชการ มีเงินอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า ส่วย เกิดแต่รัฐบาลยอมให้ไพร่พลอันอยู่ห่างไกล แต่อยู่ในที่เกดสิ่งของซึ่งต้องการใช้ในราชการ ยกตัวอย่างเช่นดินประสิวอันต้องการใช้ทำดินปืนเป็นต้น จึงยอมให้ไพร่พลซึ่งตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามหมู่เขา หาหินประสิwtตามถ้ำมาส่งเป็นส่วยแทนตัวมารับราชการได้ มีส่วยต่าง ๆ ซึ่งตั้งขึ้นในกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีมากมายหลายอย่าง ครั้นนานมาก็ยอมให้ส่งเป็นเงินแทนดินประสิwtได้อย่างเดียวกับค่าราชการ แต่อัตราต่ำกว่า อยู่ราวปีละ ๖ บาท แต่การที่ยอมให้เสียค่าราชการและส่วยแทนรับราชการดังกล่าวมานี้ยอมเฉพาะแต่เวลาที่บ้านเมืองเป็นปรกติ ถ้ามีการทัพศึกก็เกณฑ์เรียกตัวมารับราชการ

๓. การควบคุม^๕รพล

ลักษณะการควบคุมทหารไทยแต่โบราณ กำหนดเอาครัวเรือนเป็นชั้นต่ำ^๖เบื้องต้นของการควบคุม เป็นประเพณีมีมาเก่าแก่แต่ดั้งเดิม คู่กับข้อที่เกณฑ์ไทยทุกคนให้ต้องเป็นทหาร เพราะฉะนั้น จึงถือเป็นหลักว่าบิดาสังกัอยู่กรมไหน บุตรหลานต้องอยู่กรมนั้นตามกัน การควบคุม^๗ต่อชนมาอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า กอง คือหลายครอบครัวรวมกันหลายกองรวมกันกำหนดว่าเป็นกรม บรรดากรมนั้นมีชื่อเรียกต่าง ๆ

กัน โดยพระราชบัญญัติ เช่นเรียกว่ากรมตำรวจ และกรมไฟฟ้าย เป็นต้น เพราะกรมเป็นหลักของการทำทะเบียนหมายหมู่ผู้คน กรมจึงต้องมีแต่เฉพาะที่ลงชื่อไว้ในทำเนียบ ถ้าแลมิได้มีพระราชบัญญัติ จะรวบรวมคนตั้งกรมขึ้นใหม่ไม่ได้ ความข้อนี้ยังมีอุทาหรณ์เห็นได้ ในการตั้งกรมเจ้านาย ที่เห็นนั้นคือประกาศพระราชบัญญัติให้ตั้งกรมทหารขึ้นใหม่ เรียกชื่อว่า “กรมโยธาทัพ” หรือ “กรมเทพามาตย์” เป็นต้น และโปรดให้ขึ้นอยู่ในเจ้านายพระองค์นั้น ๆ นามกรมเป็นแต่นามสำหรับเรียกกรมทหาร อย่างเดียวกับเช่นเรียกว่ากรมทหารราบที่ ๔ ที่ ๕ ทุกวันนี้ มิใช่พระนามของเจ้านาย เพราะฉะนั้น แต่โบราณเมื่อขานพระนามเจ้านายต่างกรม จึงใช้คำว่า “เจ้า” นำหน้านามกรม เช่นว่า “เจ้ากรมหมื่นสุรินทรรักษ์” ตั้งนี้เป็นต้น หมายความว่า เป็นเจ้าของทหารกรมสุรินทรรักษ์นั้น

บรรดากกรมทั้งปวง กรมหนึ่งมีเจ้ากรมเป็นผู้บังคับการคนหนึ่ง ปลัดกรมเป็นผู้ช่วยคนหนึ่ง และสมุหบัญชีเป็นผู้ทำบัญชีพลคนหนึ่ง และมีนายกองรองลงมา (เรียกว่าขุนหมื่น) สำหรับดูแลควบคุมไพร่พลในกรมนั้นมากบ้างน้อยบ้าง พวกขุนหมื่นมักอยู่ตามท้องที่ซึ่งเป็นภูมิลำเนาของไพร่พล เพราะวิธีการควบคุมคนแต่โบราณไม่ได้ใช้กำหนดท้องที่เป็นหลัก จึงไม่อาศัยกำหนดผู้ใหญ่บ้านพนักงานปกครองท้องที่ ถึงไพร่พลจะไปอยู่ที่ไหน ๆ ก็ต้องอยู่ในปกครองนายกองของตน นายกองเป็นผู้เรียกหาไพร่พล ในเวลาต้องการตัวเข้ามารับราชการ การควบคุมคนในกรม เจ้ากรมเป็นผู้รับผิดชอบทั้งที่จะต้องควบคุมผู้คนทีลงทะเบียนแล้ว และที่จะต้องสืบสาวเอา

ลูกหมื่นคนในกรม และเกลี้ยกล่อมหาคนที่หลบเลี้ยงลอยตัวอยู่มาขึ้น
 ทะเบียนเพิ่มเติม อย่าให้จำนวนคนในกรมของตนลดน้อยถอยลงได้
 แต่จำนวนที่จะกำหนดเป็นอัตราว่า กรมหนึ่งและกองหนึ่งจะต้องมีคน
 มากน้อยเท่าใดนั้นหาปรากฏไม่ กรมทหารแต่โบราณนั้นดูเหมือนจะ
 กำหนดเป็น ๔ ชั้น คือ กรมพระ เช่นกรมตำรวจในซ้ายขวา เจ้ากรม
 เป็นพระมหาเทพ พระมหามนตรีนเป็นต้น เป็นกรมชั้นที่ ๑ กรมหลวง
 เช่นกรมตำรวจนอกขวาซ้าย เจ้ากรมเป็นหลวงราชนรินทร์ หลวง
 อินทรเดชะนเป็นต้น เป็นกรมชั้นที่ ๒ กรมขุน เช่นกรมทนายเลือก
 ขวาซ้าย เจ้ากรมเป็นขุนภักดีอาสา ขุนโยธาทักคินเป็นต้น เป็นกรม
 ชั้นที่ ๓ กรมหมื่น เช่นกรมตำรวจขวาซ้าย เจ้ากรมเป็นหมื่นเสน่หาราชา
 หมื่นจินตาราช นเป็นต้น เป็นกรมชั้นที่ ๔ ลักษณะที่จัดกรมชื่อ
 เดียวกันเป็นกรมขวาและกรมซ้าย ดูเป็นทำนองเดียวกับจัดกรมหนึ่ง
 เป็น ๒ กองพัน เพราะฉะนั้น ที่เป็นกรมชั้นสูง เช่นกรมคชบาลและ
 กรมตำรวจเป็นต้น จึงมีตำแหน่งจางวางเป็นนายพล บังคับรวมกัน
 อีกชั้นหนึ่ง แต่กรมชั้นต่ำนั้นไม่มีตำแหน่งจางวางในทำเนียบ เห็นจะ
 เป็นเพราะจำนวนพลน้อย หรือแต่เดิมมีแล้วเลิกเสียเพราะเหตุอื่น
 ก็เป็นไปได้

ในเวลามีการทัพศึก ลักษณะกะเกณฑ์พล เกณฑ์เรียกเป็น
 กรม ๆ เกณฑ์ไปหมดทั้งกรม หรือแบ่งเกณฑ์แต่ส่วนหนึ่งตามควร
 แก่เหตุการณ์ ไปจัดเข้าเป็นกองทัพอีกชั้นหนึ่ง ระเบียบการควบคุม
 ทหารอย่างโบราณ เข้าใจว่าเป็นอย่างกล่าวมานี้

๔. ลักษณะจัดประเภททหาร

ทหารไทยแต่โบราณมีแต่ทหารบก ทหารเรือหาไม่มี เรือรบ ที่สร้างขึ้นอย่างเรือพาย ก็ใช้ทหารบกเป็นทั้งพลพายและพลรบด้วย ในตัว ถ้ายกกองทัพไปทางทะเลใหญ่ ก็จะเอาทหารบกบรรทุกเรือไป รบพุ่ง พวกเดินเรือเป็นพลเรือน ไม่นับในทหาร ประเพณีในยุโรป แม้ประเทศอังกฤษ แต่เดิมทีเดียวก็มีแต่ทหารบกทำนองเดียวกัน ทหารเรือเป็นของเกิดขึ้นต่อชนหลัง

ทหารบกตามตำราพราหมณ์ กำหนดเป็น ๔ เหล่า คือ พลช้าง เหล่าหนึ่ง พลม้าเหล่าหนึ่ง พลรถเหล่าหนึ่ง พลราบเหล่าหนึ่ง เรียก รวมกันว่า จตุรงค์เสนา ทหารไทยแต่โบราณก็จัดประเภทต่างกันเป็น ๔ เหล่า คือ ทหารช้างเหล่าหนึ่ง ทหารม้าเหล่าหนึ่ง ทหารราบ เหล่าหนึ่ง ทหารช่างเหล่าหนึ่ง ไม่มีทหารรถ เห็นจะเป็นเพราะ มิใคร่มีที่ใช้ในการรบ และทหารปืนใหญ่นั้นรวมอยู่ในทหารราบ หาได้แยกออกเป็นเหล่าหนึ่งต่างหากไม่

กรมทหารทั้งปวงแบ่งสังกัดเป็นฝ่ายทหารพวกหนึ่ง เป็นฝ่าย พลเรือนพวกหนึ่ง กรมพวกฝ่ายทหารขึ้นอยู่กับกลาโหม รับราชการ ทหารซึ่งมีประจำอยู่เป็นนิจ กรมพวกฝ่ายพลเรือนขึ้นอยู่กับมหาดไทย รับราชการต่าง ๆ อันเป็นการพลเรือนซึ่งมีประจำอยู่เป็นนิจ ถ้าเวลา มีการศึกสงคราม ก็สมทบกันทั้งกรมฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน

อนึ่ง กรมทหารทั้งปวงนั้น จัดเป็นทหารสำหรับรักษาพระองค์ พวกหนึ่ง คือ กรมช้างต้น กรมม้าต้น กรมตำรวจ และกรมช่างทหาร

ในเบื้องต้น อีกพวกหนึ่งเป็นทหารสำหรับราชการสามัญ เช่น กรม
คชบาล กรมอศุวราช กรมอาสาหกเหล่า และกรมช่างสิบหมู่เป็นต้น

พนักงานบัญชาการทหารทั้งปวง (ทำนองหน้าที่เสนาริการใน
บัดนี้) นั้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นประธาน รองลงมาคือกรมหา
เสนาบดีที่สมุหนายก กับอัครมหาเสนาบดีที่สมุหกลาโหม ในกรม
มหาดไทยและกลาโหม มีเจ้าพนักงานสำหรับการต่างๆ ในกระบวน
ทัพเป็นหลายแผนก คือ แผนกพล มีทั้ง ๒ กรม แผนกช่าง แผนกม้า
แผนกทาง ๓ แผนกนี้อยู่ในมหาดไทย แผนกเรือ แผนกตำหนัก
(ที่สำนัก) แผนกเครื่องสรรพยุทธ์ ๓ แผนกนี้อยู่ในกลาโหม กรม
พระสุรัสวดีเป็นพนักงานทำทะเบียนบัญชีพล ทั้งในกรุงและหัวเมือง
ส่วนหัวเมืองนั้น เจ้าเมืองมักเป็นนายทหารทั้งนั้น แต่ทหารเมือง
ชั้นใน รวมการปกครองอยู่ในกองทัพราชธานี ส่วนหัวเมืองเอก โท
ตรี จัดกระบวนพลเป็นกองทัพเฉพาะเมืองนั้นๆ เจ้าเมืองเป็นนายพล
ผู้บัญชาการกองทัพเมืองนั้นๆ ด้วย ระบียบกระบวนทัพในราชธานี
กำหนดเป็น ๓ ทัพ คือ พระมหาอุปราชเป็นทัพหน้า สมเด็จพระเจ้า
แผ่นดินเป็นทัพหลวง กรมพระราชวังหลังเป็นทัพหลัง กองทัพ
หัวเมืองเอก โท ตรี เป็นกองอิสระ แล้วแต่ในราชธานีจะสั่งให้ยก
ไปแต่โดยลำพัง หรือให้มาสมทบกองทัพราชธานี ลักษณะการทหาร
แต่โบราณปรากฏเค้าเงื่อนว่าจัดโดยแบบแผนดังได้แสดงมา เรียบเรียง
เรื่องตำนานการเกณฑ์ทหารไทยแต่โบราณยุคความเพียงเท่านั้น

ตำนานกรมทหารบกกราบท ๔

กรมทหารบกกราบท ๔ ปราบกฏตามตำแหน่งและนามกรมที่มีมา
โดยลำดับ นับว่าเป็นกรมที่สืบเนื่องเชื้อสายมาแต่โบราณกาล อุบัติเดิม
ก็คือกรมทหารที่ได้แต่งตั้งขึ้นตามระเบียบแบบยุทวิธีอย่างยุโรป เป็น
เริ่มแรกแต่ครั้งกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ ตามพระราชพงศาวดาร
ก็ว่า ในทำเนียบศักดินาทหารเดิมครั้งกรุงเก่าก็ว่า ปราบกฏนามกรมนี้
อยู่ว่า “กรมเกณฑ์หัต้อย่างฝรั่ง” ซึ่งพระพิพิธเศษเป็นเจ้ากรมนั้น
กรมนี้ย่อมมีอยู่แล้วหลายชั่วรัชกาลในกรุงเก่า แต่เมื่อสมัยแรกมีชาว
โปรตุเกสเข้ามาเป็นครูทหารเป็นเดิมมา และไม่ต้องมีความสงสัยว่า
ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้า กรมเกณฑ์หัต้อย่างฝรั่งนี้
จะไม่ได้มีอยู่และไม่รุ่งเรืองยิ่ง เหตุว่าในรัชกาลนั้นมีนายทหารฝรั่งเศษ
ได้เข้ามาเป็นครูทหารอยู่เป็นอันมาก เมื่อพ้นสมัยวิชเชนทร์แล้ว
ต่อมาในรัชกาลกรุงเก่าชั้นหลัง ๆ ความเป็นไปของกรมนี้ น่าจะเปลี่ยน
แปลงเสื่อมทรามไปตามสมัย ถึงอย่างไร ๆ ก็ว่า นามกรมนี้ยังคง
ปรากฏและมีนามอยู่ตามเดิม เมื่อยังคงมีนามอยู่เช่นนั้น ก็ต้องเข้าใจ
ว่ายังเป็นกรมทหารกรมหนึ่ง ซึ่งมีระเบียบยุทวิธีอย่างยุโรปสืบ
เชื้อสายกรมเดิมที่เป็นมาแล้วแต่กาลก่อน แม้จะลดหย่อนด้วยระเบียบ
แบบแผนเดิมไปประการใดก็ตาม นามกรมเกณฑ์หัต้อย่างฝรั่งนี้ยังคง
มีอยู่จนตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาโบราณ แต่เป็นธรรมดาอยู่เองเมื่อ
กรุงเก่าถึงซึ่งพิณาสลง กรมทหารนี้ก็คงต้องเสื่อมสูญระงับไปชั่วคราว
ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรีแล้ว กรมเกณฑ์หัต้อย่างฝรั่งนี้ก็คงตั้งขึ้นอีก
เมื่อนามเช่นนี้ยังคงเดิมอยู่ ก็ต้องเป็นกรมทหารที่ได้มีระเบียบยุทวิธี

อย่างยุโรปเช่นเคยมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า แต่ย่อมต่างรูปต่างวิธี ตามที่
 จะหาครูบาอาจารย์ได้ในสมัยนั้น อย่างไรก็ตามก็ดี กรมทหารอย่างยุโรป
 คงมีอยู่ในรัชกาลกรุงธนบุรีนั้นแล้วเป็นแน่ เช่นปรากฏชัดว่ามีฝรั่ง
 รับราชการที่บ่อนวิไชยประสิทธิ์ และในการเกณฑ์ทัพหรือแห่แห่น
 ในสมัยนั้นก็กล่าวว่า “ให้เกณฑ์ทหารใส่เสื้อเกราะและหมวกถือปืน”
 ดังนี้เป็นต้น ทหารเช่นนั้น ตามซึ่งเข้าใจว่าเป็นกรมเกณฑ์หัต้อย่าง
 ฝรั่งนั้น ได้มีติดต่อกันตลอดมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ แต่ระเบียบ
 ความเป็นไปย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาล เหตุว่าในรัชกาลกรุงธนบุรี
 ก็ดี ในรัชกาลกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นก่อน ๆ ก็ดี เป็นสมัยเกี่ยวพัน
 กระชั้นชิดอยู่ในการสงคราม ย่อมเป็นการยากที่จะหาเวลา และ
 ครูบาอาจารย์จัดการบำรุงกรมทหารตามยุทธวิธีอย่างใหม่ให้รุ่งเรือง
 ยิ่งขึ้นได้ ต้องอาศัยใช้กำลังตามยุทธวิธีอย่างเก่าอยู่เป็นหลัก ความเป็น
 ไปของกรมเกณฑ์หัต้อย่างฝรั่งนั้น จึงมีระเบียบแบบแผนเก่าใหม่
 ปะปนระคนกันไป จนเสื่อมทรามสืบทอดมาตามลำดับ ภายหลัง
 นับว่ากรมนี้กลายเป็นกรมทหารอย่างเก่าไปกรมหนึ่ง จะมีเชื้อสาย
 เหลืออยู่ก็แต่เวลาเข้ากระบวนแห่ ยังแต่งตัวอยู่เป็นอย่างฝรั่งต่อมา
 ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระพุทธศักราช ๒๓๗๔ มีนายทหารบก
 นอกราชการของอังกฤษที่อินเดียคนหนึ่ง ชื่อนอกส์ มียศเป็นนายร้อยเอก
 ซึ่งเรียกกันในเวลานั้นว่ากัปตันนอกส์ (กัปตันนอกส์ผู้นี้ ภายหลัง
 ได้เป็นเอเยนต์และกงสุลเยเนราลอังกฤษประจำกรุงสยาม และ
 เมื่อกลับออกไปบ้านเมืองแล้ว ได้เป็นขุนนางอังกฤษ มีบรรดาศักดิ์
 เป็นเซอร์ คือ เซอร์ ทอมัสยอช นอกส์ นั้น) กัปตันนอกส์เข้า
 มาทางพระเจดีย์สามองค์และเมืองกาญจนบุรีถึงกรุงเทพฯ เพื่อจะหา

การทำ กระทรงกลาโหมนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา
 พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
 พระกรุณาโปรดความเป็นนายทหาร จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหมื่นไวยวร-
 นารถ คือภายหลังได้เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ใน
 รัชกาลที่ ๕ นั้น รับรองเลี้ยงดูไว้เพื่อจะได้เป็นครูฝึกหัดทหาร ขณะ
 นั้นเวลาทรงพระราชดำริที่จะจัดการกรมทหารอย่างยุโรปให้รุ่งเรืองยิ่ง
 ขึ้น จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ส่งเจ้าพระยาพระคลัง
 ว่าที่สมุหพระกลาโหม คือสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ใน
 รัชกาลที่ ๔ นั้น เก็บบุตรหม่อมรามัญเมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองปทุม-
 ธานีมาฝึกหัดเป็นทหารซีบ้าย เช่นอย่างสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ คือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ได้ทรงจับบุตรหม่อมขุนฝักหัดเป็นทหารซีบ้ายไว้บ้างแล้วนั้น
 (ในที่นี้ขออธิบายว่า คำซีบายนี้นามาแต่ชื่อทหารชาวอินเดียเรียกว่า
 “สิปahi” อังกฤษซึ่งเป็นเจ้าของเรียกว่า “เซปอย” เมื่อรัชกาลที่ ๒
 รัฐบาลอินเดียแต่งตั้งให้ข้าราชการอังกฤษชื่อ ครอฟฟอร์ด ซึ่งเรียกกันว่า
 การะฝึก เข้ามาขอทำสัญญา ในหมู่เครื่องราชบรรณาการที่ส่งเข้ามา
 ทูลเกล้าฯ ถวายนั้น มีเครื่องแต่งตัวทหารอย่างซีบ้ายด้วย ๑๒ สำหรับ
 เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศทรงจัดญวนเป็นทหาร ได้เอาอย่าง
 เครื่องแต่งตัวซีบ้ายบรรณาการนั้นมาใช้ จึงเรียกร้องกันว่าทหารซีบ้าย
 แต่ทหารญวนพวกนี้ไม่เกี่ยวแก่ตำนานกรมทหารราบที่ ๔ เพราะมี
 ตำแหน่งและหน้าที่ลักษณะวิชาอาการเป็นเหล่าทหารปืนใหญ่แผนก
 หนึ่งต่างหาก) ส่วนบุตรหม่อมรามัญที่กล่าวแล้วนั้น ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหมื่นไวยวรนารถ ซึ่งได้เลื่อนที่ขึ้นเป็นพระยา

ศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็กควบคุมบังคับบัญชา จัดขึ้นเป็นทหารอีก
พวกหนึ่ง แต่งตัวอย่างชีบ้ายเรียกว่า “ทหารอย่างยุโรป” ให้กัปตัน
นอกส์เป็นครูฝึกหัดชนิดทหารราบ มีระเบียบยุทธวิธีและคำบอกทหาร
อย่างอังกฤษ มีพลทหารที่ฝึกหัดประจำการประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ
แบ่งเป็น ๔ ผลัด เข้าเดือน ๑ ออก ๓ เดือน โรงทหารตั้งอยู่ที่บ้าน
พระยาศรีสุริยวงศ์ ณ ฝั่งแม่น้ำปากตะวันตก มีสนามฝึกหัดอยู่ข้าง
วัดบุปผาราม กองทหารอย่างยุโรปที่ได้ออกขึ้นใหม่นี้ นับว่าเป็นกรม
ที่มีตำแหน่งและหน้าที่แทนกรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งเดิมที่เสื่อมทรามไป
นั้น

ครั้นถึงปี ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๔ พระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้พระยาศรีสุริยวงศ์ผู้บัญชาการทหารอย่างยุโรปนั้น เป็น
เจ้าพระยาที่สมุหพระกลาโหม และให้ข้ามฟากมาอยู่ที่บ้านเจ้าพระยา
บดินทรเดชา (สิงห์) ซึ่งบัดนี้เป็นหมู่ตึกแถวริมถนนเยาวราชและ
คลองโอ่งอ่างฝั่งตะวันออก กองทหารนั้นจึงได้ย้ายมาตั้งอยู่ ณ ที่นั้น
และได้ปลูกโรงทหารและทำสนามฝึกหัดใหญ่โตขึ้นมาก ลำดับนั้นโปรด
เกล้าฯ ให้จัดเลกหมูลาวและเขมรใน ในกระทรวงกลาโหม และเลก
หมูลาวกรุง ในกระทรวงมหาดไทย มาเพิ่มเติมเป็นทหารฝึกหัดยุทธ
วิธีอย่างยุโรปขึ้นอีก ๒ พวก อยู่ในความบังคับบัญชาเจ้าพระยาศรี
สุริยวงศ์ ต่อมาจนถึงปี ๒๓๙๘ โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
(ชั้น ๒) กรมหลวงมหิศวรินทราธิราช ซึ่งในเวลานั้นดำรงพระยศ
เป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ ทรงบังคับบัญชา และให้ย้ายกองทหารอย่าง
ยุโรปทั้ง ๓ พวกนั้นมาตั้งอยู่ ณ ท้องสนามชัย อันต่อมาได้มีโรง

ทหารเป็นตึกแถวเรียงรายติดต่อกันขึ้นหลายหลัง และได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดขุนหมื่นสับยกในกรมต่างๆ สิบชักหนึ่งคนมาเป็นทหารอีกพวกหนึ่งเรียกว่า กองเกณฑ์หัตถ์ รวมเป็นทหารอย่างยุโรป มีชั้นในครั้งนั้น ๔ กอง เรียกว่ากองทหารอย่างยุโรป (เดิม) หนึ่ง กองทหารมหาดไทยหนึ่ง กองทหารกลาโหมหนึ่ง กองทหารเกณฑ์หัตถ์หนึ่ง รวม ๔ กอง เป็นกรม ตรงกับนามกรมเกณฑ์หัตถ์อย่างฝรั่งนั่นเอง แต่เรียกว่า “กรมทหารหน้า” คำว่า ทหารหน้า มาแต่สำหรับแห่นำ กระบวนเสด็จอยู่ข้างหน้า และอีกนัยหนึ่งเป็นกรมทหาร นอกจากกรมทหารรักษาพระองค์ที่มีหน้าที่ต้องไปกระทำราชการก่อน ครั้นถึงปี ๒๔๐๕ โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๒) กรมขุนวรจักรธรานุภาพ แต่เมื่อยังเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ ทรงบังคับบัญชากรมนี้ ต่อมาได้ปีหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้พระยาอภัยนันทริกา-มัทย์ (ทิศ) แต่เมื่อยังเป็นพระยาบำเรอภักดิ์ เป็นผู้บัญชาการ ประมาณถึงปีก็เปลี่ยนเป็นพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ คือเจ้าพระยา มหินทรศักดิ์ธำรง ภายหลังนั้น ลำดับนี้ได้เปลี่ยนกระบวนยุทธวิธี และคำบอกทหารเป็นแบบฝรั่งเสสชั่วคราว เหตุว่ามีครุฑทหารใหม่เป็นชาติฝรั่งเสสชื่อละมาซ ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหลวงอุปเทศทวยหาญนั้นมาฝึกหัดจัดการ แต่ไม่ช้านานนัก ก็กลับเปลี่ยนเป็นแบบอังกฤษอีก เพราะมีเหตุ หลวงอุปเทศต้องออกจากราชการ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถ คือเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์เป็นผู้บัญชาการ ได้ใช้นายทหารในกรมทหารหน้า ซึ่งในเวลานั้นเรียกว่า นายดาบ อันได้รับวิชาความรู้ภาษาอังกฤษ แต่เดิมเป็นครุฑทหาร เจ้าหมื่น

ไวยวรนาถได้เป็นพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ บังคับบัญชาต่อมาจนถึง
สิ้นรัชกาลที่ ๔

ครั้นถึงปี ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ พระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์เป็นเจ้าพระยาที่สมุหพระกลา-
โหม แต่ยังคงได้บังคับบัญชากรมทหารหน้าอยู่ และได้เป็นผู้จัดการ
บำรุงกรมทหารนี้ให้รุ่งเรืองยิ่งขึ้นด้วยกำลังและวิชา มีความอุตสาหะ
จัดหาครูบาอาจารย์มาวางแบบแผน และฝึกหัดยุทธวิธีเพิ่มเติม ถึง
ได้มีการประชุมพลสวนสนามและประลองยุทธ์ ถวายทอดพระเนตร
หน้าท้องสนามชัยอยู่เนื่อง ๆ ครั้นถึงปี ๒๔๑๔ ทรงพระราชดำริ
เห็นว่า กรมทหารหน้ามีความเจริญรุ่งเรืองเป็นหลักฐานแล้ว สมควร
ที่จะให้มีตำแหน่งนายทหารประจำกรมผสมตามแบบแผนกองทหาร จึง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพิไชยสงคราม (อ่ำ) แต่เมื่อยัง
เป็นพระอินทรเทพเป็นผู้บังคับการ ในชั้นแรกมีนายทหารสัญญาบัตร
ขึ้นบ้างตามสมควร นอกนั้นเป็นนายทหารที่เรียกว่านายคาบเช่นแต่
เดิมา และโปรดเกล้าฯ ให้กรมทหารรักษาพระองค์ คือกรมทหาร
บกราบที่ ๒ บั๊กนี้ และกรมทหารล้อมวัง คือกรมทหารบกราบที่ ๑๑
บั๊กนี้ เข้าสมทบกรมทหารหน้าอยู่ในความบังคับบัญชาอันเดียวกัน แม้
แต่กรมทหารฝาย คือกรมทหารบกราบที่ ๓ บั๊กนี้ ก็นับเนื่องเกี่ยว
พันอยู่เหมือนกัน เหตุว่าพระอินทรเทพเวลานั้นก็ได้เป็นผู้บังคับ
บัญชากรมฝายอยู่ด้วย ภายหลังกรมทหารหน้าได้จัดตั้งกองทหารม้า
ขึ้นอีกกองหนึ่ง เมื่อปี ๒๔๑๕ เพราะฉะนั้นในสมัยนั้น กรมนี้จึงนับว่า

คล้ายคลึงจากกองพลหรือกองทัพอื่นหนึ่ง ครั้นถึงปี ๒๔๑๗ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งแตงนายทหารสัญญาบัตรบังคับกอง และกระทำการกองขึ้นเป็นอัตรา มียศและตำแหน่งทหารเรียกตามแบบอังกฤษ และเปลี่ยนแปลงเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์หลายอย่าง การปกครองและรูปการของกองทหารเรียบร้อยขึ้นตามลำดับ ในสมัยนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช แต่เมื่อยังดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ รับพระเกียรติศักดิ์เป็นนายทหารพิเศษ แต่งเครื่องยศนายพันเอก ซึ่งในเวลานั้นเรียกว่า “ออเนอรัลคอลลอนเนล” นั้น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์นั้น ได้ทรงเกี่ยวข้องแก่กรมทหารหนานนั้น เป็นเริ่มต้นมาแต่ปี ๒๔๒๑ ส่วนผู้บังคับการกรม คือพระยาพิไชยสงคราม (อ่ำ) นั้น เรียกว่า “คอลลอนเนล อินชิฟ”

ครั้นถึงปี ๒๔๒๓ โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต แต่เมื่อยังเป็นพระยาเป็นผู้บังคับการมาแต่ปีหนึ่ง เปลี่ยนเป็นนายพลโท เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี แต่เมื่อยังเป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถ มียศเรียกว่า “คอลลอนเนล” คือนายพันเอกนั้น ในปี ๒๔๒๔ นี้ ระเบียบการปกครองในกรมทหารหน้าดีขึ้น และตั้งอยู่ในความเจริญรุ่งเรืองทั้งกำลังและวิชา เพราะเหตุว่าได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ และความสามารถของผู้บังคับการ ได้เริ่มสร้างโรงทหารหน้าขึ้นเป็นตึกใหญ่ ซึ่งภายหลังปรากฏนามว่า ศาลายุทธนาธิการและที่เป็นศาลากระทรวงกลาโหมอยู่บัดนี้ ในสมัยนี้ถึงแม้ว่าได้โปรดเกล้าฯ ให้แยกกรมทหาร

รักษาพระองค์ กรมทหารล้อมวังและกรมทหารฝึพายออกจากความ
บังคับบัญชากรมทหารหน้าไปเป็นกรมอิสระ มีผู้บังคับการเฉพาะกรม
หนึ่ง ๆ แล้วนั้นก็ ได้โปรดเกล้า ฯ ให้กรมทหารหน้ารับเลิกไพร่
หลวงและบุตรหมู่ไม่ว่าหมู่ใดกระทรวงใดที่สมัครเข้ามาเป็นทหารใน
กรมนี้ มีกำหนด ๕ ปี พันหน้าที่ประจำการ มีคนสมัครเข้ารับราชการ
เพิ่มขึ้นเป็นอันมาก มีพวกลาวทรงดำเมืองเพชรบุรีเป็นต้น พวกนี้
เรียกว่า “ กองทหารสมัคร ” มีหลายกอง รวมทั้งกองทหารที่มีอยู่
แต่เดิมด้วย จึงยังจัดตั้งเป็นกองทหารได้หลายกองพัน มีกำลังไม่
ลดถอย ทั้งมีทหารมาเติมซึ่งได้จัดการเป็นกองใหญ่ขึ้น และแยกจัด
เป็นกองดับเพลิงอีกแผนกหนึ่ง และเพิ่มกองทหารช่างขึ้นด้วย กรมนี้
ก็นับว่าเป็นกรมทหารใหญ่กรมหนึ่งทำนองอย่างกองผสม ส่วนระเบียบ
ยุทธวิธีก็เปลี่ยนแปลงหลายอย่าง มีชาวต่างประเทศเป็นครูทหาร
หลายชาติ มีชาวอิตาลีเป็นต้น เครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ก็เปลี่ยน
แปลงใหม่ตามลำดับตลอดมาจนถึงปี ๒๔๒๘ เจ้าหมื่นไวยวรนาถ
เป็นแม่ทัพไปปราบปรามพวกฮ่อ โปรดเกล้า ฯ ให้นายบุญแต่เมื่อ
เป็นหลวงสิทธิ์นายเวรมหาดเล็ก เป็นผู้บังคับการแทน

ครั้นถึงปี ๒๔๓๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งกรม
ยุทธนาธิการขึ้นสำหรับบังคับบัญชากรมทหารอย่างใหม่ทั่วไป พระ-
บรมวงศานุวงศ์ข้าราชการที่สำคัญ ๆ อันเป็นผู้บังคับการกรมทหาร
ต่าง ๆ อยู่ในเวลานั้น ได้รวมมารับราชการตำแหน่งใหญ่ในกรม
ยุทธนาธิการ เจ้าหมื่นไวยวรนาถซึ่งได้เป็นพระยาสุรศักดิ์มนตรี
ขึ้นแล้วในเวลานั้นก็ได้เป็นเช่นนี้ด้วยผู้หนึ่ง ลำดับนั้นกรมยุทธนา-

วิธีการได้จัดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนหลายอย่าง เป็นต้นว่าตัดเติม
อัตรากองทหารและเปลี่ยนยศตำแหน่งตลอดจนคำบอกทหารเป็นภาษา
ไทย และแก้ไขระเบียบยุทธวิธีใหม่ในกองทหารให้เหมือนกันทั่วไป
สมัยนั้นกรมทหารหน้าจึงเป็นกองพันทหารราบกองหนึ่งเรียกว่า “กอง
ทหารหน้า” หลวงสิทธิไชยเวระได้เป็นผู้บังคับการต่อมาจนถึงปี ๒๔๓๑
เปลี่ยนเป็นนายพลตรี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิ-
ประสงค์ แต่เมื่อยังเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น ถึงปี ๒๔๓๓
นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (กิม) แต่เมื่อยังไม่ได้เป็น
พระยา ปี ๒๔๓๕ นายพลโท พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
อดิศรอุดมเดช แต่เมื่อยังเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น ในลำดับนี้
จนถึงปี ๒๔๓๖ มีเหตุคับขันที่ต้องส่งทหารในกรมนี้แยกย้ายเข้า
กองทัพและกองทหารพิเศษต่าง ๆ ไปกระทำสงครามและรักษาพระ-
ราชอาณาเขตหลายตำบล จนไม่สามารถจะมีทหารตั้งอยู่เป็นกองใหญ่
ได้ เหตุว่าในสมัยนั้นยังเกณฑ์คนเป็นทหารได้แต่เฉพาะหมู่เฉพาะกรม
ซึ่งเป็นพวกทหารสมัครเสียโดยมาก เมื่อเสร็จราชการแล้วก็ต้องปลด
ปล่อยจากราชการประจำตามประกาศ ส่วนคนหมู่เดิมก็ร่วโรยบอบซ้ำ
จำเป็นต้องทอดให้พักผ่อนชั่วคราว คงจัดให้มีแต่กองทหารน้อยตั้ง
ประจำการอยู่ ณ เมืองราชบุรีกองหนึ่ง มีนายทหารผู้น้อยบังคับการอยู่
เรียกว่า “กองทหารมณฑลราชบุรี”

ครั้นถึงปี ๒๔๔๐ ได้รวบรวมผู้คนจัดเป็นกองพันขึ้นอีก ตั้งอยู่
ณ ศาลายุทธนาธิการตามเดิม ส่วนกองทหารที่เมืองราชบุรีก็คงยังมี
อยู่ด้วย สมัยนั้นนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (กิม) แต่เมื่อ

ยังเป็นนายพันโท และเป็นผู้ที่มีความอดุสาหะรวบรวมผู้คนในชั้น
 หลังเป็นผู้บังคับการได้ปีหนึ่ง ถึงปี ๒๔๔๑ โปรดเกล้า ฯ ให้
 นายพลโท พระยาพหลโยธิน (นพ พหลโยธิน) แต่เมื่อยังเป็นนาย
 ร้อยเอก หลวงศิลปสารสราวุธ เป็นผู้บังคับการ ปี ๒๔๔๒ เปลี่ยน
 เรียกนามกองทหารเป็นกรมโดยลำดับเลิกทั่วไป กองทหารหน้าได้
 นามว่า “ กรมทหารบกราบที่ ๔ ” ถึงปี ๒๔๔๔ ยกกรมนี้จากศาลา
 ยุทธนาธิการไปตั้งอยู่ ณ โรงทหารสวนดุสิต ประจำรักษาราชการแทน
 กองทหารรักษาพระองค์ ซึ่งได้เปลี่ยนนามเป็นกรมทหารบกราบที่ ๒
 นั้น ในปีเดียวกันนั้นเป็นสมัยแรกตั้งกองพลประจำมณฑลต่างๆ โปรด
 เกล้า ฯ ให้หลวงศิลปสารสราวุธ (นพ พหลโยธิน) ซึ่งได้เป็นนาย
 พันตรี พระศรีณรงค์วิชัยชนแล้วนัน เป็นผู้บัญชาการกองพลทหาร
 บกที่ ๔ มีกรมทหารบกราบที่ ๔ ตั้งอยู่เป็นหลักของกองพลนั้น อัน
 ได้มีศักดิ์เป็นกองพลอิสระสืบมา ส่วนกรมทหารบกราบที่ ๔ นาย
 พันตรี พระศรีณรงค์วิชัย ก็ยังเป็นผู้บังคับการอยู่ด้วย ถึงปี ๒๔๔๕
 นายพันตรี หลวงโหมหักบังจันนิก (พุ่ม) เป็นผู้บังคับการ ในปีเดียวกัน
 เปลี่ยนเป็นนายพันเอก พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชาญไชยบวรยศ
 แต่เมื่อเป็นนายพันโท พระองค์เจ้ากาญจนาภาสรัศมี สมัยนั้นกรม
 บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ ยังตั้งอยู่ ณ โรงทหารกรมทหารบกราบ
 ที่ ๔ ที่สวนดุสิต เป็นแต่จัดแบ่งกองทหารในกรมนี้มาตั้งประจำอยู่
 ณ เมืองราชบุรี ติดต่อกับกองทหารเดิมที่มีอยู่แล้ว ณ ที่นั้นให้มากขึ้น
 ครั้นถึงปี ๒๔๔๖ กรมบัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ และกรมทหาร
 บกราบที่ ๔ ได้ยกจากสวนดุสิตออกมาตั้งอยู่ ณ เมืองราชบุรี มีโรง
 ทหารใหญ่โตตามแบบใหม่ ตั้งอยู่ในกำแพงเมืองปากแม่น้ำฝั่งตะวันตก

ออก ตั้งเช่นเป็นอยู่บัดนี้ ในปี ๒๔๔๖ นี้ นายพลโท พระยาเทพ-
 อรชุน (อุ่ม อินทรโยธิน) แต่เมื่อเป็นนายพันตรี หลวงสรสิทธิยานการ
 เป็นผู้บังคับการ และเปลี่ยนกันต่อมาตามลำดับ คือในปลายปีนั้น
 นายพันเอก พระยาวิเศษสิงหนาท (ยิ่ง จุลานนท์) แต่เมื่อเป็นนาย
 พันตรี หลวงรัตนยุทธ ปี ๒๔๔๘ นายพันโท พระสรวิเศษเดชาวร
 (หม่อมราชวงศ์วิง) แต่เมื่อยังเป็นหลวงและนายพันตรี ปี ๒๔๕๑
 นายพันโท พระศกดิ์เสนา (หม่อมหลวงอุดม เสนีวงศ์) ปี ๒๔๕๓
 นายพันตรี หลวงรามเดชะ (ตาค สุวรรณวาสี) ปี ๒๔๕๕ นาย
 พันตรี หลวงเสนีพิทักษ์ (สาย บุญยรัตพันธ์) แต่เมื่อยังเป็นนาย
 ร้อยเอก ขุนศัสตรายุทธพิไชย (เป็นผู้รัง) ในปีเดียวกัน นายพันตรี
 หลวงโถมจตุรงค์ (นาก) ปี ๒๔๕๗ นายพันโท หลวงไกรกริธา
 (ปลั่ง วิภาตะโยธิน) แต่เมื่อยังเป็นนายพันตรี ขุนแสงผลาญ ปี
 ๒๔๕๘ นายพันโท พระมหาณรงค์เรืองเดช (แปลก จุลกัณฑ์) แต่
 เมื่อยังเป็นนายร้อยเอก หลวงกำแหงณรงค์ เป็นผู้รัง แล้วได้เป็น
 ผู้บังคับการต่อมาจนถึงบัดนี้ อนึ่ง ในปี ๒๔๕๔ เมื่อทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นทหารดำรงตำแหน่งผู้บังคับ
 การพิเศษกรมทหารต่าง ๆ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรม
 พระยาพานุพันธุ์วงศ์วรเดช ได้รับตำแหน่งเป็นผู้บังคับการพิเศษกรม
 ทหารบกที่ ๔ นี้ เพราะเหตุที่ได้เกี่ยวข้องกับยศเป็นนายทหารพิเศษ
 ในกรมนี้มาแต่กาลก่อน ความเป็นไปของกรมนี้ แม้จะมีเวลาชั่งและ
 หย่อนอย่างไรก็ดี ก็ควรนำพิศวง ทั้งมีพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการ
 ที่สำคัญ ๆ ได้เกี่ยวข้องกับอยู่มาก เมื่อได้พิจารณาโดยละเอียดแล้วก็จะ
 เห็นได้ว่า เป็นกรมทหารสำคัญกรมหนึ่ง

เมื่อว่าถึงฐานะแห่งกองพลทหารบกที่ ๔ ซึ่งภายหลังกรมทหารบกที่ ๔ ได้สังกัดอยู่นั้น เดิมเป็นกองพลอิสระ ต่อมาเมื่อปี ๒๔๕๖ ยกไปรวมอยู่ในความบังคับบัญชากองทัพน้อยทหารบกที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายพลโท พระยาพหลโยธิน (นพพหลโยธิน) ซึ่งในขณะนั้นเป็นนายพลตรี พระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ ไปเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมา เปลี่ยนนามบรรดาศักดิ์เป็นพระยากำแหงสงคราม โปรดเกล้าฯ ให้นายพลโท พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช แต่เมื่อยังเป็นนายพลตรีและกรมหมื่นอยู่นั้น ไปเป็นผู้บัญชาการแทนพระยาพหลพลพยุหเสนาอยู่ชั่วคราว แล้วกลับมาเป็นผู้บัญชาการกรมพระคชบาล โปรดเกล้าฯ ให้นายพลตรี พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ (ผาดเทพหัสดิน ณ กรุงเทพ) ไปเป็นผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ กลับฐานะเป็นกองพลอิสระต่อไปตามเดิมในปีเดียวกันนั้น ครั้นถึงปี ๒๔๖๐ พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ต้องออกไปกระทำการติดต่อกับราชสัมพันธ์มิตรร่วมศึกในทวีปยุโรปชั่วคราว โปรดเกล้าฯ ให้นายพลตรี พระยาอมรวิสัยสรเดช (พิน โรหิตะพินทุ) แต่เมื่อยังเป็นนายพันเอกไปทำการแทน ถึงปี ๒๔๖๒ พระยาพิไชยชาญฤทธิ์กลับเข้ามารับราชการตามตำแหน่งเดิม ในปีเดียวกันนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์อีกแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้นายพลตรี หม่อมเจ้าทศศิริวงศ์ เป็นผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ สืบมาจนถึงบัดนี้

เมื่อจะกล่าวถึงตำแหน่งและหน้าที่ของกรมทหารบกที่ ๔ นั้น ที่มีมาแต่ก่อนแล้วตามลำดับ ก็นับว่าเป็นกรมทหารกรมหนึ่งซึ่ง

ได้กระทำความดีมีประโยชน์ในราชการแผ่นดินอยู่มากหลาย ตั้งแต่สมัยกรุงทวารวดีและกรุงธนบุรี ตลอดจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ในชั้นต้น นอกจากหน้าที่สำหรับฝึกหัดยุทธวิธีอย่างยุโรปตามนามกรมซึ่งปรากฏเดิมว่า กรมเกณฑ์หัตถ์อย่างฝรั่งนั้นแล้ว เมื่อเวลามีสงครามคราวใด ก็ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่าจะไม่ต้องไปสู้ที่สนามรบ เมื่อเวลาสงบศึกก็ย่อมรักษาสถานที่ราชการต่างๆ ตลอดจนเข้ากระบวนแห่แห่นทุกอย่างเป็นไป ถึงได้เปลี่ยนรูปและนามกรมในรัชกาลหลัง ๆ ต่อมาแล้ว ตำแหน่งและหน้าที่ก็มิได้อยู่เช่นเดิม บรรดากรมทหารอย่างใหม่ทั้งหลายไม่มีกรมใดที่จะได้ไปกระทำการราชการค้ำขันและสู้สนามรบมากยิ่งขึ้นกว่ากรมทหารบกราบที่ ๔ นี้ ตามที่จะกล่าวให้ชัดเจนได้ในชั้นหลัง ๆ ตั้งต่อไปนี้

๑. เมื่อปี ๒๓๙๕ ได้เข้ากระบวนทัพไปกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๒) กรมหลวงวงศาธิราชสนิท แต่เมื่อยังเป็นพระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ ๔ ในราชการศึก ณ เมืองเชียงตุง ถึงแม้แต่ในเวลานั้นยังเป็นกรมฟังก่อร่างสร้างตัวแรกฝึกหัด อันยังไม่ได้จัดระเบียบมุลนายได้ควบคุมกันเป็นหลักฐานก็ดี ก็ได้เริ่มต้นไปราชการสงคราม มีแต่นายดาบบังคับการไปกับกัปตันนอกสผู้เป็นครูกำกับไปด้วย

๒. เมื่อปี ๒๔๑๕ ได้เข้ากระบวนทัพไปกับพระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ (เสือ) ซึ่งเป็นกองหน้าเจ้าพระยามุขมนตรี (เกด) เป็นแม่ทัพปราบปรามจลาจลและจัดราชการหัวเมืองเขมรในพระราชอาณาเขต

๓. เมื่อปี ๒๔๑๘ นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (กิม) แต่เมื่อยังเป็น เมเยอร์ หลวงทวยหาญรักษา กรมกองทหารเข้า กองทัพเจ้าพระยามหิธรศักดิ์ธำรง ไปปราบปรามพวกช่อ ณ เมือง หนองคาย เมื่อแม่ทัพกลับกรุงเทพ ฯ แล้วได้เข้ากองทัพพระยามหาอำมาตย์ (ชิน) ต่อไป

๔. เมื่อปี ๒๔๒๖ กัปตันขุนรัตนไชย กรมกองทหารเข้า กองทัพเจ้าพระยาสุริยธรรมาราช (เวก) แต่เมื่อยังเป็นพระยาราช วรานุกลไปปราบปรามพวกช่อ ณ หู่งเชียงคำ

๕. เมื่อปี ๒๔๒๘ เข้ากระบวนทัพนายพลโท เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี แต่เมื่อยังเป็นคอลอเนล เจ้าหมื่นไวยวรนาถ ไปปราบปรามพวกช่อ ณ แขวงหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองจุไทย

๖. เมื่อปี ๒๔๓๐ เข้ากระบวนทัพนายพลโท เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี แต่เมื่อยังเป็นพระยาและนายพลตรีไปปราบปรามพวกช่อ อีกครั้งหนึ่ง กองทัพได้ตั้งรักษาการอยู่ ณ เมืองหลวงพระบางราชธานี และเขตแขวงในมณฑลนั้นประมาณ ๒ ปี พระยาสุรศักดิ์แม่ทัพกลับ กรุงเทพ ฯ แล้ว นายพลตรี พระยาฤทธิรงค์รณเจต แต่เมื่อยังเป็น นายพันเอก พระพลัษฏานุรักษ์ บังคับการกองทัพต่อมา รวมประมาณ ๗ ปี จึงได้กลับกรุงเทพ ฯ

๗. เมื่อปี ๒๔๔๕ นายพันตรี หลวงประจันสิทธิการ (จำปา) กรมกองทหารเข้ากระบวนทัพพร้อมด้วยกองทหารกรมอื่น ๆ ซึ่งนายพลโท เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เป็นแม่ทัพไปปราบปรามพวกเงี้ยว ณ มณฑลพายัพจนเสร็จราชการ

๘. เมื่อปี ๒๔๖๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวง
กลาโหมจัดกองทหารอาสาสมัครออกไปในงานมหาสงคราม ณ ทวีป
ยุโรป นอกจากนายพลตรี พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ (ผาด เทพหัสดิน
ณ กรุงเทพ) ซึ่งเป็นผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ อยู่ในขณะนั้น
ได้ออกไปเป็นหัวหน้ากองทหารทำการติดต่อกับราชสัมพันธมิตร
ร่วมศึกนั้นแล้ว มีจำนวนนายและพลทหารในกรมทหารบกที่ ๔
ได้เข้ากองทหารอาสาสมัครออกไปรับราชการสงครามเป็นเกียรติยศ
สำหรับกองของตนด้วย

ตามที่ยกขึ้นกล่าวนั้นเฉพาะแต่คราวที่สำคัญ ๆ อันเกี่ยวด้วยการ
ทัพศึก นอกจากนั้นทหารกรมนี้ต้องเข้าผสมกองทหารพิเศษไปราชการ
ต่าง ๆ ก็มีอีกเป็นหลายคราว ทั้งที่ได้แต่งแต่กองน้อย ๆ ไปปราบปราม
พวกเหล่าร้ายที่กำลังก่อการต่าง ๆ ก็มีอีกมาก เช่นปราบปรามฮองมณฑล
นครชัยศรีและราชบุรี และในกรุงเทพ ฯ เมื่อปี ๒๔๓๒ เป็นต้น
บางสมัยต้องไปเป็นกำลังระงับจับโจรผู้ร้าย ณ หัวเมืองมณฑลต่าง ๆ
เช่น ในมณฑลปราจีนที่เมืองชลบุรี เป็นต้น อนึ่ง เมื่อสมัยยังไม่มี
กองตำรวจภูธรและยังไม่ได้ตั้งกองพลประจำมณฑลต่าง ๆ อย่างเช่น
ทุกวันนี้ กรมทหารบกที่ ๔ ได้มีหน้าที่ไปกระทำการแทน ถึงต้อง
แต่งทหารเป็นกองน้อย ๆ แยกย้ายไปประจำอยู่ ณ หัวเมืองก็หลาย
มณฑล ใช้แต่เฉพาะในหัวเมือง แม้แต่ในกรุงเทพ ฯ พระมหานคร
กรมทหารบกที่ ๔ ก็เคยมีหน้าที่จัดพลทหารออกรักษาการพระนคร
แทนพลตระเวน ซึ่งแต่ก่อนยังเรียกว่าโปลิศักการาวหนึ่ง ในระหว่าง
ปี ๒๔๒๓ นั้น ยังมีหน้าที่อื่น ๆ เช่นแก้แค้นรักษาสถานที่ และกำกับ

การต่าง ๆ อีกหลายอย่าง จะพรรณนาไปยังยืดยาวขย่นความลงว่า
 แต่ก่อนเมื่อมีเหตุที่ต้องใช้กำลังทหาร กระทำการนอกจากหน้าที่
 กรมทหารรักษาพระองค์ทั้งหลาย เช่น ไปราชการหัวเมืองเป็นต้น
 กรมนี้ย่อมมีหน้าที่ต้องไปหน้าไปก่อน ตามที่ปรากฏนามว่ากรมทหาร
 หน้าจะนั้น ครั้นเมื่อกรมนี้เป็นกรมทหารประจำมณฑลราชบุรีแล้ว
 จึงได้เปลี่ยนแปลงหน้าที่เช่นที่เป็นอยู่แล้วในบัดนี้ ก็และการที่กรม
 ทหารบกราบที่ ๔ ออกมาตั้งอยู่ ณ เมืองราชบุรีนี้เพราะเหตุใด เหตุว่า
 หมู่ทหารในกรมนี้เป็นคนอยู่ในหัวเมืองมณฑลราชบุรีโดยมาก ทั้งที่
 ได้เคยมีกองทหารกรมนี้ตั้งประจำอยู่ ณ เมืองนี้ เป็นเชื้อสายสืบต่อมา
 ช้านานแล้วด้วย เมื่อพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร พ.ศ. ๒๔๔๖
 ได้เริ่มใช้แล้ว ผู้คนที่รับราชการในกรมนี้ก็ติดต่อกันได้เรียบร้อยดี
 และมีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งด้วยกำลังและวิชา ทั้งระเบียบการปกครอง
 และกระบวนยุทธวิธีก็ดีกว่าทุกสมัยที่เป็นมาแล้ว ไม่ต้องมีชาวต่าง
 ประเทศเป็นครูบาอาจารย์เช่นแต่ก่อน ๆ ทั้งนี้ก็เพราะนายทหารไทย
 เราที่ได้รับความศึกษา ณ โรงเรียนนายร้อยซึ่งกรมยุทธนาธิการได้ตั้ง
 ขึ้นแล้วเมื่อปี ๒๔๓๐ นั้นมีขึ้นเป็นอันมาก ทั้งนายทหารที่ได้ออกไป
 ศึกษาวิชาการ ณ ประเทศยุโรป ได้รับความรู้ชำนาญมีขึ้นพอการ
 ก็เป็นผลสำเร็จดีได้รับราชการสืบมา กรมนี้จึงได้รับความฝึกหัด
 กระบวนยุทธวิธีดีขึ้น จนถึงได้มีการออกแรมสนามซ้อมรบและเดิน
 ทักษะทางไกลอยู่เนือง ๆ ที่ได้กระทำความเชิดชูเกียรติคุณในกรุงเทพ ฯ
 ก็หลายคราว มีเป็นต้นว่าเมื่อปี ๒๔๕๐ ประชุมพลสวนสนามในการ
 เสด็จประเวศพระนครจากยุโรป ปี ๒๔๕๑ ประชุมพลสวนสนามและ
 รับธงชัยเมืองนางพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ปี ๒๔๕๒ ประลองยุทธ์

ข้อมรรบถวายตัวเมื่อรับเจ้าผู้สำเร็จราชการเมืองบริษัฏ ปี ๒๔๕๔
 ประชุมพลสวนสนามและรับธงชัยเมืองानพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
 ปี ๒๔๕๘ เข้าประลองยุทธ์ที่มณฑลอยุธยา ปี ๒๔๕๙ เข้าประลอง
 ยุทธ์ที่มณฑลราชบุรี ส่วนคุณวิเศษของนายทหารก็ได้เคยรับพระ
 ราชทานเสโลหลวงสำหรับยิงปืนชนะในปี ๒๔๕๑ เป็นเครื่องหมาย
 ครึ่งหนึ่งแล้ว ครั้นถึงปี ๒๔๖๔ นี้ ได้รับพระราชทานเสโลหลวง
 สำหรับชนะการแข่งขันยิงปืนยาวอีกครั้งหนึ่ง การที่กรมทหารบก
 ที่ ๔ ได้มีความรุ่งเรืองดังนี้^๕ อยู่เป็นหลักฐานเห็นปานทั้งนี้ จะสม
 กล่าวเสียไม่ได้เลยว่า เป็นไปเพราะเดชพระบารมีพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวบ้นกาลให้กรมยุทธนาธิการตลอดจนเป็นกระทรวง
 กลาโหม ได้จัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบแบบแผนเป็นอันดี ทั้งนัก
 อาศัยความดำริโดยวิริยอุตสาหะอาหาณของผู้บัญชาการกรมยุทธนา
 ธิการ และเสนาบดีกระทรวงกลาโหม กับทั้งเสนาธิการทหารบกเป็น
 ลำดับมา ทั้งความสามารถของผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๔ ผู้เริ่ม
 ต้นตลอดทั้งผู้บัญชาการสืบต่อมาภายหลัง ทั้งผู้บังคับการกรมทหารบก
 รบที่ ๔ เอง ที่รับราชการมาตามลำดับจนบัดนี้

ตามตำนานที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น บรรดาผู้ที่ได้รับราชการและ
 เกี่ยวข้องในกรมทหารบกที่ ๔ ควรจะมีความชื่นชมยินดีและร่าเริง
 รู้สึกใจว่ากรมของเราได้มีอายุชั้มาช้านาน ทั้งได้รับราชการฉลอง
 พระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นประโยชน์แก่พระราช
 อาณาจักรมาแล้วหลายรัชสมัย บรรพบุรุษในกรมของเราได้กระทำ
 ความดีและเคยมีความเหนื่อยยากกรากกรำมาปานใด เราทั้งหลายต้อง

ตั้งใจกระทำราชกิจติดต่อกันให้เสื่อมทรามและเสียนามของกรมที่ได้มี
 ความดีมาแล้ว และที่ได้มีธงชัยอันควรเชิดชูอยู่ คือในหมู่ธงอย่าง
 ใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งกรมทหารราบทั้งหลายได้รับพระราชทาน
 ครั้งแรกเมื่อปี ๒๔๓๕ ธงชัยกรมทหารราบที่ ๔ ก็เป็นธงเดียว
 ที่ได้เคยปลิวไปสู่สนามรบ และได้จับธงของข้าศึกอันเป็นเชลยมาได้
 ไว้เป็นพยานอยู่สืบมา เราต้องรักษานิติของกรมและกระทำหน้าที่
 อันพึงมีพึงเป็นโดยแข็งแรง เพื่อเชิดชูเกียรติศักดิ์ของกรมไว้ เมื่อ
 มีความย่อหย่อนท้อใจหรือหวาดเสียวประการใด ก็จงแลดูชายธงชัย
 ของกรมอันได้มีความศักดิ์สิทธิ์มาแล้วเป็นเครื่องหมายยืนยัน นำใจ
 ให้ระลึกถึงพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เช่นกระแสน้ำ
 รับสั่งของพระอินทร์ที่ปรากฏในรัชคคสุตราว่า

“มเมว ตัสมี สมเย ธชัคคิ อุลโลเกยฺยาถ มมํ หิโว
 ธชัคคิ อุลโลกยติ ยัมภวิสสตี ภยํ วา นัมภิตตติ วา โลมหํโส
 วา โส ปหิยิสสตี”

แปลตรงตามศัพท์ภาษามคธมีความว่า

“ในการนั้นท่านทั้งหลายพึงแลดูชายธงของเราในเที่ยว เพราะ
 ว่าเมื่อท่านทั้งหลายแลดูชายธงของเราอยู่ ความกลัวก็ ความหวาด
 สะทึงก็ ขนพองสยของเกลาก็ อันจักมี อันนั้นจักหายไป” ดังนี้

ตามคำพระบาลีที่อ้างมาแล้ว ขอความสวัสดิ์ชัย จงมีแก่กรม
 ทหารราบที่ ๔ ทุกเมื่อเทอญ.

หอสมุดแห่งชาติ

สาขาจังหวัดนครราชสีมา

